

როინ მებრეველი

გელათი

მორე იერუსალიმი და ახალი ათინა

ექლავნება გელათის 900 წლისთვის

კ 26.4.343

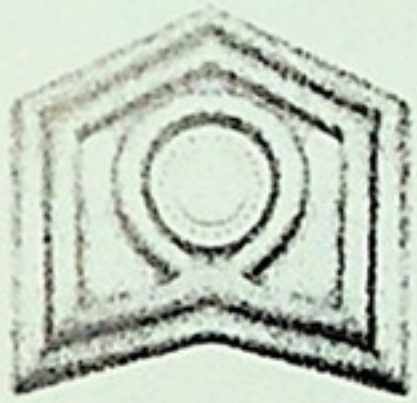
ISBN 99940-55-30-5

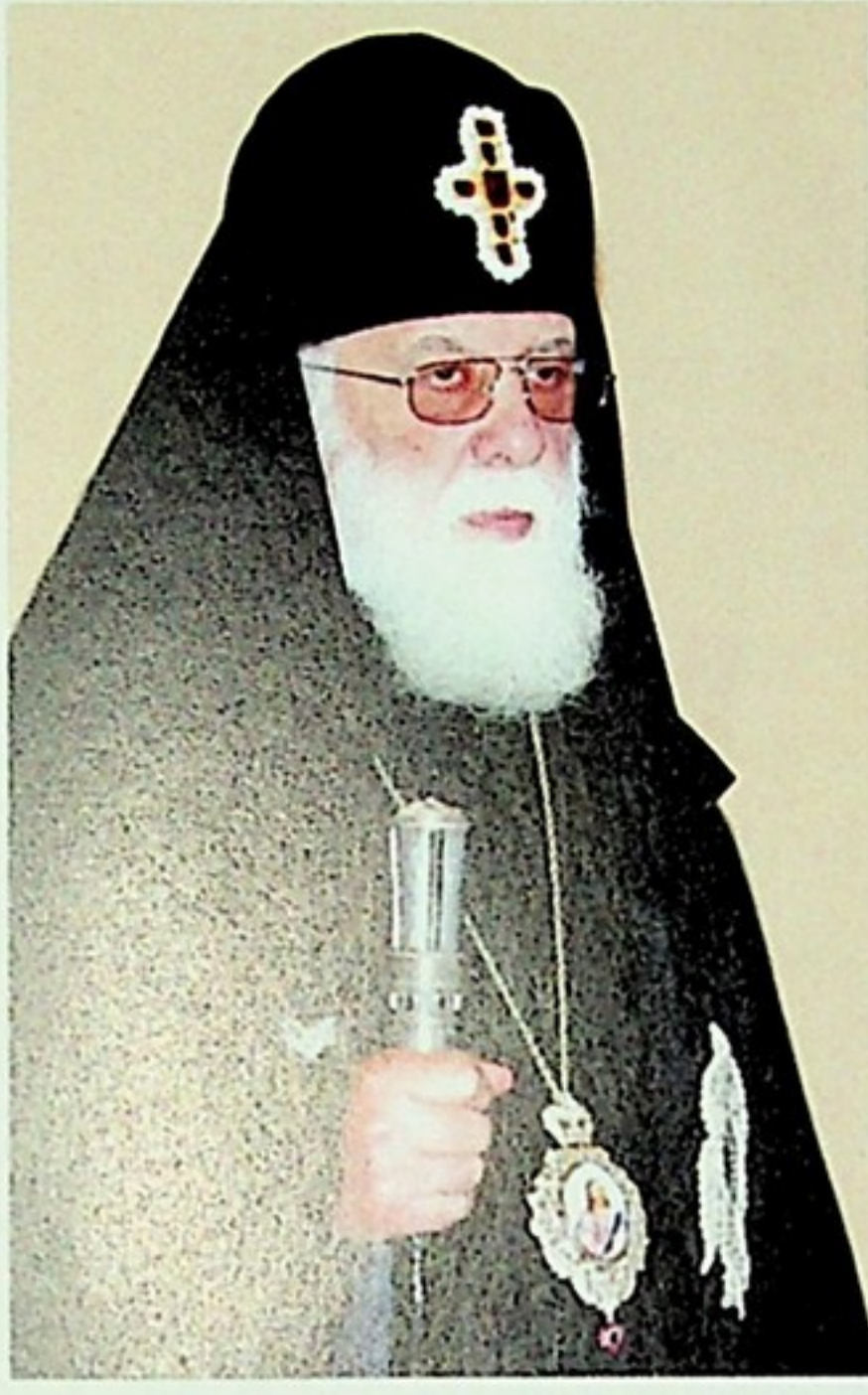
© როინ მეტრეველი
© გამომცემლობა არტანუჯი, 2006

საქართველოს
პარლამენტის
ეროვნული
ბიბლიოთეკა

გელათი

მეორე იერუსალიმი და ახალი ათინა

ნუ დაგვაფიწყდება, რომ ჩვენ სისხლი და ხორცი ვართ დავით აღმაშენებლისა, ჩვენში იგივე გენებია, რაც იყო მასში, ჩვენს დიდებულ წინაპარში, მაგრამ ის ნიჭი, ის სულიერება, ის რწმენა, ის სიყვარული, ის თავდაბლობა, ის სიწმინდე, რომელსაც ვხედავთ მასში, დღეს სრულად არ არის გამოვლენილი ჩვენს ერში და მე დარწმუნებული ვარ, იგი გამოვლინდება.

არაერთხელ მითქვამს, რომ არის წინასწარმეტყველება, რომელიც ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლისაგან მოისმინეს ჩვენმა წინაპრებმა ათონის ივერთა მონასტერში: „საქართველო გაბრწყინდება უკანასკნელ ჟამს.“ გაბრწყინდება საქართველო. გაბრწყინდება თავისი სულიერობით, იმიტომ, რომ ჩვენი მთარველი არის ღმერთი და ყოვლადწმიდა ღვთისმშობელი.

შემთხვევითი არ არის, რომ საქართველოში მაცხოვრის ჯვარცმის შემდეგ I საუკუნეში იყო ჩამოტანილი კვართი უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი. და ეს იყო პირველი ნიშანი ღვთის ლოცვა-კურთხევისა: შემთხვევითი არ არის, რომ საქართველო წილხვედრია ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლისა. შემთხვევითი არ არის, რომ საქართველოში იქადაგეს მოციქულებმა: ანდრია პირველწოდებულმა და სვიმონ კანანელმა; შემთხვევითი არ არის, რომ IV საუკუნეში წმიდა ნინომ გააგრძელა ანდრია პირველწოდებულის ქადაგება.

არათუერი არ არის შემთხვევითი არც ერის ისტორიაში და არც ადამიანის ცხოვრებაში – ყველაფერი კანონზომიერია. მაგრამ ამ მაღლს, ღვთის ამ ლოცვა-კურთხევას მზად უნდა შევხვდეთ. უნდა ვიყოთ ღირსნი ამ დიდი წყალობისა.

ჩვენმა დიდმა წინაპარმა და დიდმა მეფემ, დაგლოცოთ და გაგაძლიეროთ. დავით აღმაშენებელმა მოგცეთ თქვენ და სრულიად საქართველოს ჭეშმარიტი, მტკიცე სარწმუნოება. დავით აღმაშენებლის ლოცვით ღმერთმა მოგცეთ ის სიწმინდე, ის განცდა თვისთა ცოდვათა, რომელიც სუფევდა ჩვენს წინაპრებში.

ილია II

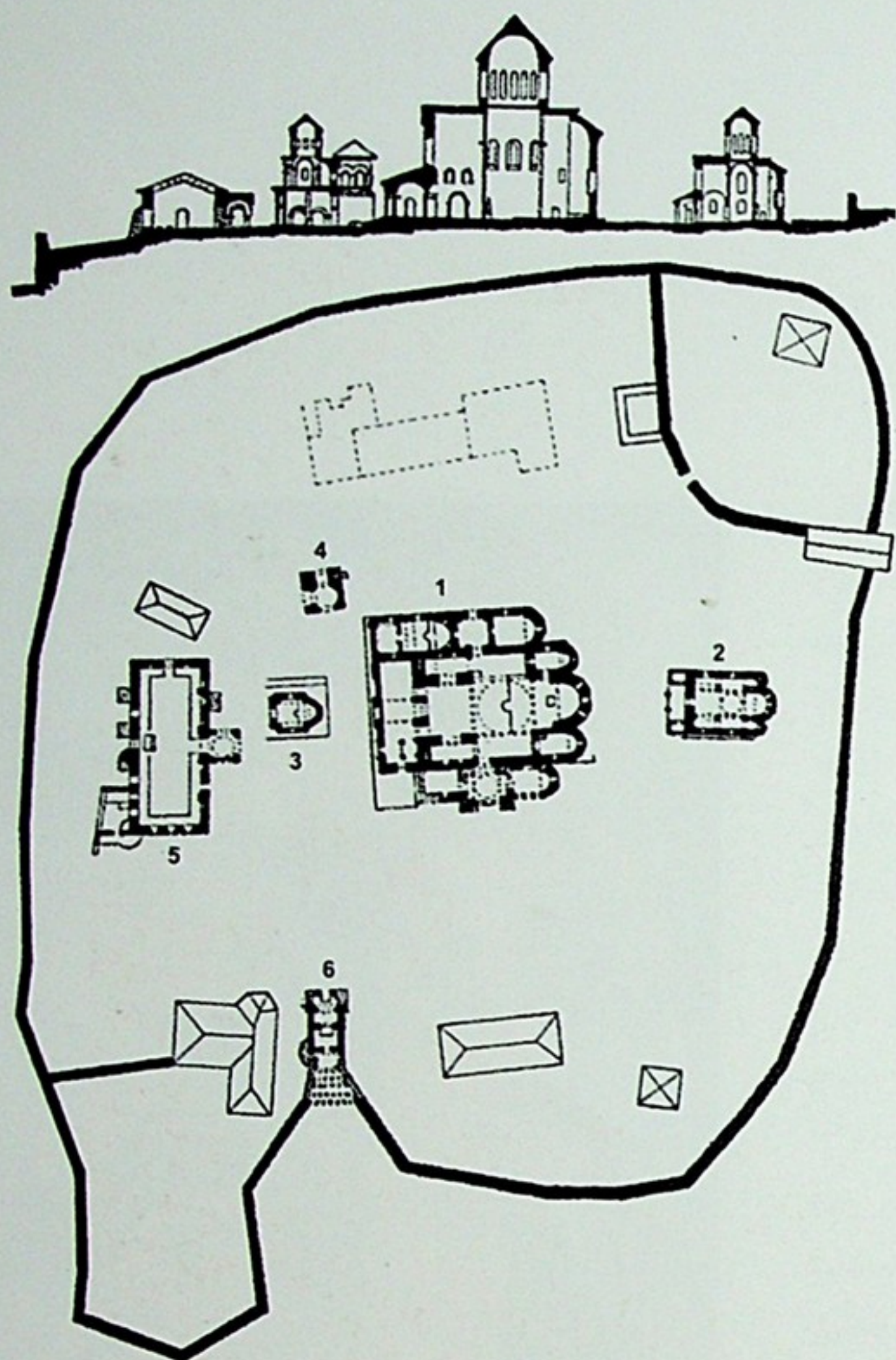
სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი

XIII

საუკუნის დასაწყისში, უკვე დამოუკიდებელი და ეკონომიკურად მომდღავრებული საქართველოს მეფემ დავით IV აღმაშენებელმა (1089-1125 წწ.) გადამწყვიტა დასავლეთ საქართველოში, ქუთაისის (მაშინდელი სატახტო ქალაქი) მახლობლად აეშენებინა გამორჩეული ქრისტიანული ტაძარი. ყოვლად უნაკლო და მშვენიერ ადგილას, გელათში, 1106 წელს¹ დაიწყო ტაძრის მშენებლობა. მეფეს ამოცანად ჰქონდა დასახული, რომ ეს ტაძარი უნდა ყოფილიყო „აღმატებული ყოველთა წინანდელთა ქმნულთა“,² გამორჩეული „სივრცითა და ნივთთა სიკეთითა და სიმრავლითა, და მოქმნულობისა შეუსწორებლობითა“.³ მეფემ ტაძარი, რომლის მშენებლობას უშუალოდ ხელმძღვანელობდა და ცალკეულ სამშენებლო საქმიანობაში მონაწილეობდა კიდევ, წმიდა ღვთისმშობელს მიუძღვნა („ტაძარი ყოვლად წმიდისა და უფროსად კურთხეულისა დედისა ღმრთისა“).⁴ მშენებლობა თითქმის ოცდახუთი წელი მიმდინარეობდა. „დადიანთა ქრონიკა“ გვაუწყებს, რომ „წელს ჩრლ (1130 წ.) დავით აღმაშენებელმა გელათი ალაშენა“.⁵ აქ, ცხადია, შეცდომაა 1130 წელს დავით აღმაშენებლის მოხსენიება. იგი 1125 წლის 24 იანვარს გარდაიცვალა. თანაც მეფე თავის სიკვდილისწინა ანდერძში საგანგებოდ აღნიშნავს: „... დარჩა მონასტერი, სამარხავი ჩემი და საძვალე შვილთა ჩემთა უსრულად“.⁶ დავით აღმაშენებელი მონასტრის მშენებლობის გასრულებას მის პირმშოს, საქართველოს მომავალ მეფეს დემეტრეს აკისრებს: „ან შვილმან ჩემმან დიმიტრი სრულჰყოს ყოვლითურთ“.⁷ მართლაც, ტაძარი დემეტრე I-ის ზეობისას, 1130 წელს გასრულდა. გელათის მონასტრის აშენება რომ დავით აღმაშენებლის სახელს დაუკავშირდა, ეს სრულიად ბუნებრივია, რადგან იგი იყო ამ საქმის თაოსანი, დამწყები და სამუშაოთა დიდი ნაწილის შემსრულებელი. „გელათის გულანში“ საგანგებოდაა აღნიშნული: „დავით მეფისა, აღმაშენებლისა დიდისა მის მონასტრისა (გელათისა) და ძისა მისისა მეფისა დანიილ მონაზონისა⁸ (დიმიტრისა) საუკუნომცა არს სახსენებელი და კურთხევა მათი“.⁹

დავით IV აღმაშენებელი. გელათი. ღვთისმშობლის მიძინების ტაძრის მოხატულობა. XVI ს.

გელათის სამონასტრო კომპლექსი:

1. მთავარი ტაძარი. 1106-1130 წწ.
2. წმ. გიორგის ეკლესია. XIII ს.
3. წმ. ნიკოლოზის ეკლესია. XIII-XIV სს.
4. სამრეკლო. XIII ს.
5. აკადემია. XII ს.
6. კარიბჭე, სადაც დავით აღმაშენებელია დაკრძალული. XII ს.

ძენი ფილოსოფოსი თემისტოიოსი (317-388 წწ.) სიამაყით აღნიშნავს, რომ მან და მამამისმა ევგენიოსმა განათლება კოლხეთის რიტორიკულ სკოლაში მიიღეს. თემისტოიოსი აქებს სკოლის დამაარსებელს, „ბრძენსა“ და „სათნოს“ უწოდებს მას და ხაზს უსვამს, რომ სკოლაში, მეზობელ ბარბაროსთა წესების მსგავსად, ისრის ტყორცნას, ოროლის სროლასა და ჯირითს კი არ ასწავლიდნენ, არამედ რიტორიკულ ხელოვნებას. თემისტოიოსის ცნობით, კოლხეთის რიტორიკული სკოლა თავისი მიმართულებითა და სწავლების შინაარსით ბერძნული და რომაული სკოლებისაგან არ განსხვავდებოდა. აქ ფილოსოფიასა და ორატორულ ხელოვნებასთან ერთად ასწავლიდნენ ლიტერატურას, სამართლის საფუძვლებს, ასტრონომიას, მუსიკას, მათემატიკის ელემენტებს.¹⁰ ამ სკოლის კურსდამთავრებულ კოლხებს ელინთა დღესასწაულებზეც გამოუჩენიათ თავი მჭევრმეტყველებით.

ქრისტიანობის გავრცელებამ და სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებამ ხელი შეუწყო ეკლესია-მონასტრებთან სასწავლო დაწესებულებების დაარსებასა და, შესაბამისად, განათლების სისტემის განვითარებას. V-VII საუკუნეებში ეკლესია-მონასტრებთან არსებული სკოლები დაწყებითი იყო და მათ პრაქტიკულ დანიშნულებას ეკლესიის მსახურთა მომზადება შეადგენდა. აქ ძირითადად საღმრთო წერილს ასწავლიდნენ. ასე იყო შემდგომ საუკუნეებშიც.¹¹ არ არის შემთხვევითი, რომ ოპიზის, ოშკის, შატბერდის, ბერთას, ხანძთისა

არსებითი და უმნიშვნელოვანესია ის ფაქტი, რომ დავით აღმაშენებელმა გელათის ტაძრის მშენებლობის დაწყების პარალელურად ამავე წლებში დააარსა უმაღლესი სკოლა, უნივერსიტეტის ტიპის დაწესებულება, რომელიც პირობითად სამეცნიერო ლიტერატურაში აკადემიად იწოდება. ვიდრე დავით აღმაშენებლის მიერ უმაღლესი სკოლის (უნივერსიტეტის) დაფუძნებისათვის გატარებულ ღონისძიებებსა და ამ დაწესებულებაში ფართოდ გაშლილ სამეცნიერო და სასწავლო საქმიანობას შევეხებოდეთ, მოკლედ შევჩერდებით იმ წანამძღვრებზე, რომლებმაც შესაძლებელი გახადა (დავით აღმაშენებლის დიდ მცდელობასთან ერთად) ამ საქმის დაგვირგვინება.

პირველი მნიშვნელოვანი სასწავლო ცენტრი საქართველოში III-IV საუკუნეების მიჯნაზე შეიქმნა. ეს იყო ქ. ფასისში დაარსებული კოლხეთის უმაღლესი რიტორიკული სკოლა (კოლხეთის აკადემია) – უმაღლესი საფეხურის სასწავლებელი. ბერ-

აკადემიის აღმოსავლეთ კარიბჭე. დეტალი.

და სხვ. მონასტრებთან გვხვდება შენობები, რომლებიც, ალბათ, აქვე არსებული სკოლებისათვის (სემინარიებისათვის) იყო განკუთვნილი.

გრიგოლ ხანძთელის სწავლების მაგალითზე ჩანს, რომ იმ დროს ისწავლებოდა „... დავითი და ჯმითა სასწავლელი სწავლაჲ საეკლესიოჲ, სამოძღვროჲ ქართულსა ენასა შინა... მწიგნობრობაჲცა ... მრავალთა ენათაჲ და საღმრთონი წიგნნი“.¹² ნიშანდობლივია, რომ ქართველები ეცნობიან განათლების ბიზანტიურ სისტემას, იქაურ სკოლასა და ბევრი ქართველი ამ სკოლებში იღებს ბერძნულ განათლებას.¹³ გრიგოლ ხანძთელის მიერ გაშლილმა ფართო მასშტაბის მოღვაწეობამ, ჰაგიოგრაფიული მწერლობის განვითარებამ, მთარგმნელობითმა საქმიანობამ, ფილოსოფიური ცოდნის გავრცელებამ მყარი ნიადაგი შექმნა საგანმანათლებლო საქმის აღმავლობისათვის.

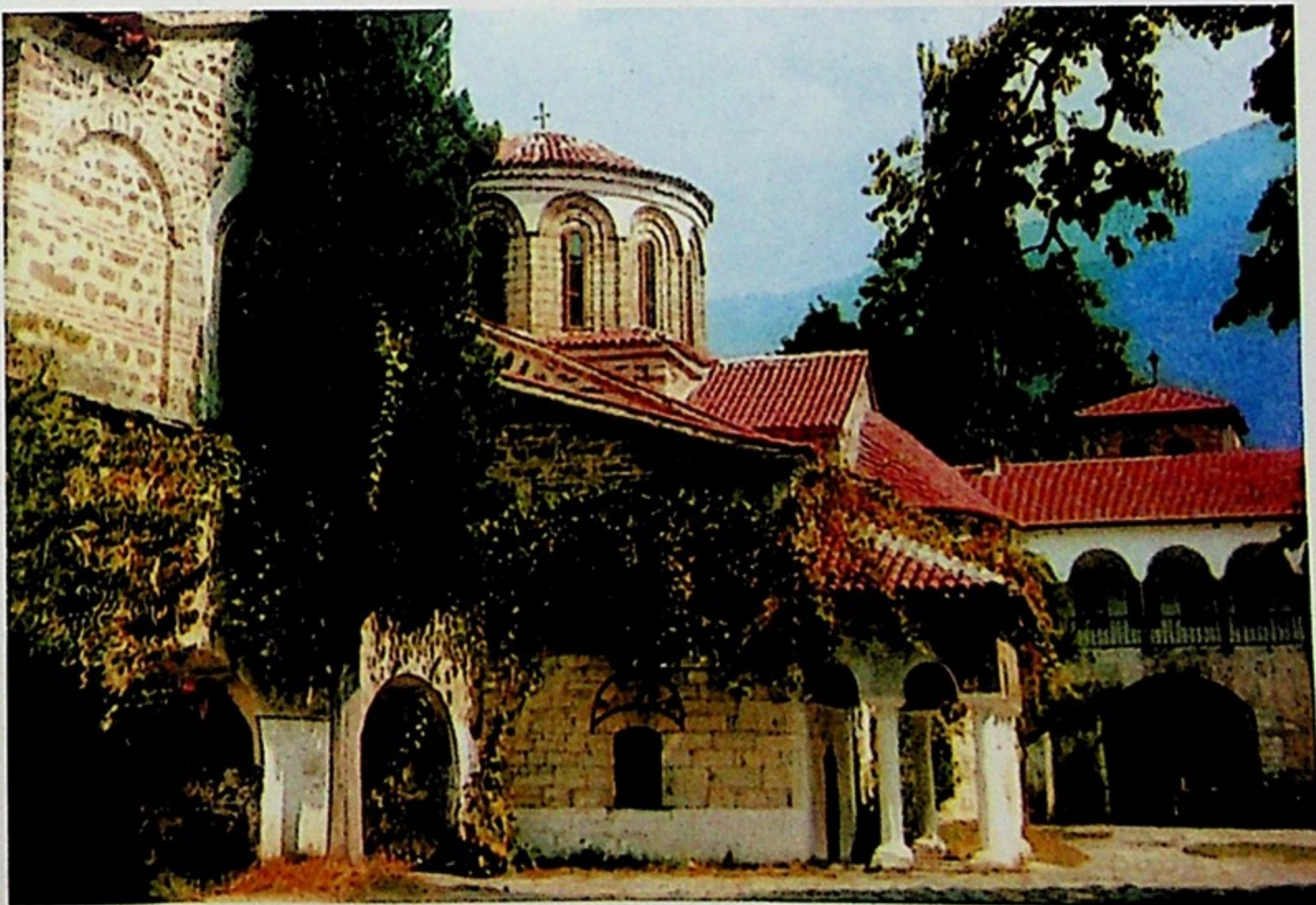
X-XI საუკუნეებში საქართველოს ფარგლებს გარეთ ფუძნდება ქართული საგანმანათლებლო ცენტრები. როგორც ჩანს, აქ მეტი საშუალება იყო (უპირატესად ინტელექტუალური პოტენციალი და გარანტირებული დაცულობა) კულტურული საქმიანობისათვის. მნიშვნელოვანი საგანმანათლებლო და სამეცნიერო მოღვაწეობა გაჩაღდა ათონის მთაზე, ივერთა მონასტერში X საუკუნის ბოლო ოცნეულიდან (980-983 წწ.). საქართველოსთან სიმორე არ ქმნიდა დაბრკოლებას იმისათვის, რომ ეს ცენტრი თავისი საქმიანობით მჭიდროდ ყოფილიყო კავშირში ქართულ სამყაროსთან. ეს, ფაქტობრივად, ათონის ქართული აკადემია იყო. სრულიად მართებულად მიუთითა აკად. კორნელი კეკელიძემ, რომ ათონის ივერთა მონასტერი და მასთან არსებული სკოლა ტაო-კლარჯეთის (გრიგოლ ხანძთელის ლიტერატურული სკოლა) ნიადაგზე აღმოცენდა და მისივე ტრადიციით იკვებებოდა. მონასტრის ასაგებად „წარსაგებელი“ თორნიკე ერისთავმა გაიღო, დამფუძნებელი იოანე და მისი შვილი ექვთიმე ათონელები იყვნენ. მონასტერს უდიდესი ამაგო დასდო გიორგი მთაწმინდელმა. ნიშანდობლივია, რომ ათონის მონასტერში „... ქართულნი ოდენ იყვნენ მონასტრისა ამის მკვიდრნი ყოველნი“.¹⁴ აქ სამასი ქართველი ბერი მოღვაწეობდა და ექვთიმე ათონელის ხელმძღვანელობით ბევრი მათგანი ლიტერატურულ, საგანმანათლებლო და კულტურულ საქმიანობას ეწეოდა. კულტურულ თუ სამონასტრო ასპარეზზე ექვთიმეს მოღვაწეობა გიორგი მთაწმინდელმა გააგრძელა. ათონის სკოლამ თავს იდო ქართული კულტურის, საქართველოს დაკავშირება უცხოეთის ქვეყნებთან და კულტურასთან. იგი გადაიქცა მკვიდრ სამწერლო-სამეცნიერო დაწესებულებად, რომელიც საქართველოს იმდროინდელ კულტურულად დაწინაურებულ ქვეყნებთან აკავშირებდა.¹⁵ ათონის მონასტერში შეიქმნა და ჩამოყალიბდა სალიტერატურო, საგრამატიკო და საკალიგრაფიო სკოლა. აკად. კ. კეკელიძე საგანგებოდ შენიშნავდა, რომ „არც ერთ სამონასტრო დაწესებულებას ისეთი მნიშვნელობა არ ჰქონია ჩვენი მწერლობისა და კულტურის ისტორიაში, როგორც ათონის ივერიის მონასტერს.“¹⁶

გრიგოლ ხანძთელი.
მინიატიურა.

ქართული განათლებისა და კულტურისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ქართველთა მონასტერს ბულგარეთში – პეტრინონში (ბაჩკოვო). იგი დაფუძნებულია XI საუკუნეში 1083 წელს, საბერძნეთის დასავლეთი მხარეების დიდი დომესტიკოსის (მთავარსარდალი) ქართველი გრიგოლ ბაკურიანის ძის მიერ. ჩვენამდე მოაღწია პეტრინონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონმა, რომელიც დაწერილია ბერძნულად და ქართულად.¹⁷ მონასტერი განკუთვნილი იყო ქართველთათვის. სხვა ეროვნების ბერები მხოლოდ იმ შემთხვევაში დაიშვებოდნენ, თუ ქართული წერა-კითხვა იცოდნენ. გამონაკლისი ერთ ბერძენ ხუცესზე კეთდებოდა: „... შჯულდებით დავამტკიცებ, რაჟთა არაოდეს იყოს მონასტერსა შინა ჩემსა მკვდრობით ბერძენი ხუცესი ანუ მონაზონი, თვნიერ ერთისა ხოლო მონაზუნისა, რომელმან ჴელით წერილი იცოდეს და მწიგნობრობასა იქმოდის და თავადსა თანა მიივლინებოდის წინამძღურისაგან და მონასტრისა

პეტრინონის მონასტერი.
XI ს.

საქმეთა იურვოდის“ (თავი 24, §1).¹⁸ პეტრინონის საგანმანათლებლო ცენტრს სათავეში ჩაუდგა იმ დროის გამოჩენილი ფილოსოფოსი იოანე პეტრინი (პეტრინონელი).¹⁹ აქვე გაიხსნა სასულიერო სემინარია, რომელიც ახალგაზრდების მომზადების ფუნქციას ატარებდა. ტიპიკონის 32-ე პარაგრაფი გვაუწყებს, რომ გამოიყო საგანგებო ადგილი ნიკოლწმინდას „ყოვლად მოყმეთა მოსწავლეთა“.²⁰ მათ მასწავლებლად (მოძღვრად) დაინიშნა „მღვდელი ერთი წმიდაჲ და მოღვაწე მოხუცებულთაგანი, ღირსად ჟამისა მწირველი“.²¹ აქ ყმანვილები სრულ განვრთნამდე სწავლობდნენ. შეისწავლებოდა: საღვთო წერილი, გრამატიკა, რიტორიკა, დიალექტიკა.²² ნიშანდობლივია, რომ სასწავლო ჯგუფში ირიცხებოდა არა უმეტეს ექვსი ახალგაზრდისა („ყრმანი ექუსნი“). ეს იყო ოპტიმალური რაოდენობა, რომელთაც ერთი მოძღვარი ემსახურებოდა (ამგვარი შეფარდება – ერთი მასწავლებელი ექვს სტუდენტთან დღესაც მსოფლიოს ბევრ უმაღლეს სასწავლებელშია). კურსის დამთავრების შემდეგ („ოდეს ჰასაკად მოინინენ და წუერთა გასრულდნენ“) მღვდლობის ღირსნი ხუცად იკურთხებოდნენ და სხვა მღვდლებთან ერთად ჟამსა სწირავდნენ (§ 31). ეს სემინარია ამზადებდა კადრებს სამეცნიერო საქმიანობისათვის, რაც ცხოვლად მიმდინარეობდა პეტრინონის აკადემიაში. პეტრინონის მონასტერში ჩამოყალიბდა განსაკუთრებული ე. წ. პეტრინონული სალიტერატურო სკოლა, რომელმაც ელინოფილური მიმართულება შემოიტანა.²³ იოანე პეტრინმა ქართული მეცნიერული აზრი ეროვნული განვითარების გზაზე დააყენა. საერთოდ პეტრინონის სასწავლო ცენტრმა გარკვეული საფუძველი შეუქმნა საქართველოში უმაღლესი განათლების ახალ საფეხურზე აღმოცენებას.

მნიშვნელოვან კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობას ეწეოდა ქართველთა სამონასტრო კოლონია შავ მთაზე (ანტიოქიის მახლობლად, სვიმეონ საკვირველმოქმედის მონასტერში). მეთორმეტე საუკუნეში აქ სამოცამდე ქართველი მოღვაწეობდა. ამ მონასტერში ქართულ საქმიანობას თავისი ამაგი დასდო ეფრემ მცირემ, რომელიც იქვე, მახლობლად კასტანის ეკლესიის წინამძღვარი იყო. იქვე, სხვადასხვა სავანეებში მოღვაწეობდნენ ანტონ ტბელი, საბა სულაჲსძე თუხარელი, ეფრემ დიდი ოშკელი, გაბრიელ მღვდელი, სტეფანე ჭუეველი, იოანე ფარნაკელი, იოანე მთვარაისძე და სხვ.²⁴ ქართველ მოღვაწეებს ახლო ურთიერთობა ჰქონდათ ბერძენ თუ არაბ მეცნიერებთან და მწერლებთან. შავ მთაზე ქართველთა მიერ შექმნილი (თუ ნათარგმნი) შრომები ფართოდ ვრცელდებოდა; პირველ რიგში ჩამოდიოდა საქართველოში. სანიმუშოდ მოვიყვანთ რუისის ეკლესიის XI საუკუნის სახარების წარწერას: „... დაინერა წა ესე სახარება შავსა მთასა, უდაბნოსა საღერწმისწევისასა ზღვისპირსა, რომელ არს დასასრულსა შავის მთისასა, მახლობლად სელევიკისასა, ჯელითა უბადრუკისა და მწარედ ცოდვილისა შავზაქარიაჲსითა: მადლითა და ლოცვითა მოძღურისა ჩემისა საბა პროკოპენმიდელისაჲთა, რომელი მკვდრ იყო მონასტერსა წსა სვიმეონ საკვირველმოქმედისასა“.²⁵

იერუსალიმის ჯვრის მონასტერი. XI ს.

ნიშანდობლივია, რომ შავ მთაზე ეფრემ მცირისა და იოანე ფარნაკელის მცდელობით ჩამოყალიბდა ლიტერატურულ-გრამატიკული სკოლა, რომელმაც მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ქართულ მწერლობაში.²⁶

XI საუკუნეში ქართველებმა პალესტინაში, იერუსალიმის მახლობლად გააშენეს ჯვარის მონასტერი (მონასტრის მაშენებლად მოიხსენიება პროხორე შავშეთიდან), სადაც შემოიკრიბნენ ოთხმოცამდე ქართველი. მათ (საძმოს) ჰქონდათ „ნესი და კანონი მონასტრისა“, მსგავსად წმიდა საბას ლავრისა.²⁷ მონასტერს ნივთიერ დახმარებას უწევდა საქართველოს მეფე ბაგრატ IV (1027-1072 წწ.) და დედამისი მარიამ დედოფალი. ჯვარის მონასტერში ფართო მასშტაბის ლიტერატურული საქმიანობა გაჩაღდა. აქ ინტენსიურად მიმდინარეობდა წიგნების გადაწერა. იგი გახდა ქართული მწერლობის ცენტრი პალესტინაში.

ნიშანდობლივია, რომ XI-XII სს-ში ქართველები პალესტინის სხვა მონასტრებშიც მოღვაწეობდნენ და ქართული კულტურის, ქართული ლიტერატურის განვითარების სამსახურში იდგნენ. ასე მაგალითად, წყაროებში მოიხსენიება მართა და ბორენა დედოფლების მიერ აშენებული მონასტერი კაპპათა (XI ს.), დელტაველთა ქალების მონასტერი, დედათა მონასტერი დერთუფა, კატამონის მონასტერი და სხვ.²⁸ ქართველებს პალესტინაში სულ ოცამდე მონასტერი ჰქონდათ.²⁹

შუა საუკუნეების დასავლეთ ევროპაში უმაღლესი განათლების ცენტრები (უნივერსიტეტები) XI საუკუნიდან წარმოჩნდნენ. მათი აღმოცენება უშუალოდ იყო დაკავშირებული შუა საუკუნეების ქალაქების ზრდასა და საქალაქო ცხოვრების დაწინაურებასთან, ეკონომიკისა და კულტურის აღმავლობასთან. ახალი ტიპის საერო უმაღლესი სკოლები იტალიაში გამოჩნდა. ეს, უპირველეს ყოვლისა,

გელათის მონასტერი.
საერთო ხედი სამხრეთ-
აღმოსავლეთიდან.

ბოლონიის სკოლა იყო, სადაც რომის სამართალი შეისწავლებოდა. მოგვიანებით (XII ს.) ამ სკოლამ უნივერსიტეტის სტატუსი მიიღო (პირველი საკანონმდებლო აქტი, რომელიც ამ უნივერსიტეტს ეხებოდა, იყო ფრიდრიხ I ბარბაროსას მიერ 1158 წელს გამოცემული ქარტია). მნიშვნელოვანია პარიზის უნივერსიტეტის (სორბონა) დაარსება XIII ს. დასაწყისში (1215 წ.). ამავე პერიოდში დაფუძნდა (XII-XIII სს. მიჯნა) სალამანკის უნივერსიტეტი ესპანეთში. შუა საუკუნეების უნივერსიტეტებმა უდიდესი როლი შეასრულეს ფეოდალური საზოგადოების სულიერ ცხოვრებაში. სწორედ აქ, ამ სასწავლო ცენტრებში ხდებოდა იმ დროის მეცნიერთა და, საერთოდ, მეცნიერების კონცენტრირება. სწორედ უნივერსიტეტების საშუალებით ხდებოდა იმ დროის მოწინავე მეცნიერებისა და კულტურის გავრცელება.

კავკასიური (კერძოდ, ქართული) სამყაროსათვის მეტად მნიშვნელოვანი იყო 1045 წელს მანგანის აკადემიის ბაზაზე კონსტანტინოპოლის უნივერსიტეტის დაარსება. ეს იყო საგანმანათლებლო ცენტრი, რომელიც მოწოდებული იყო ანტიკური აზროვნების განახლებისათვის.³⁰ ასევე მნიშვნელოვანი იყო ბაღდადის აკადემია, რომლის შექმნასაც ხელი შეუწყო ნიზიბინის აკადემიამ.³¹ უცხოეთის უმაღლეს სასწავლო ცენტრებში ბევრი ქართველი ეუფლებოდა ცოდნას. ცხადია, საქართველოს სახელმწიფოს მესვეურებს ჰქონდათ სრული ინფორმაცია იმდროინდელი მსოფლიოს (განსაკუთრებით, ახლო აღმოსავლეთის) საგანმანათლებლო საქმიანობის შესახებ. ბუნებრივია, სწრაფვა საქართველოში ახალი ტიპის საგანმანათლებლო და სა-

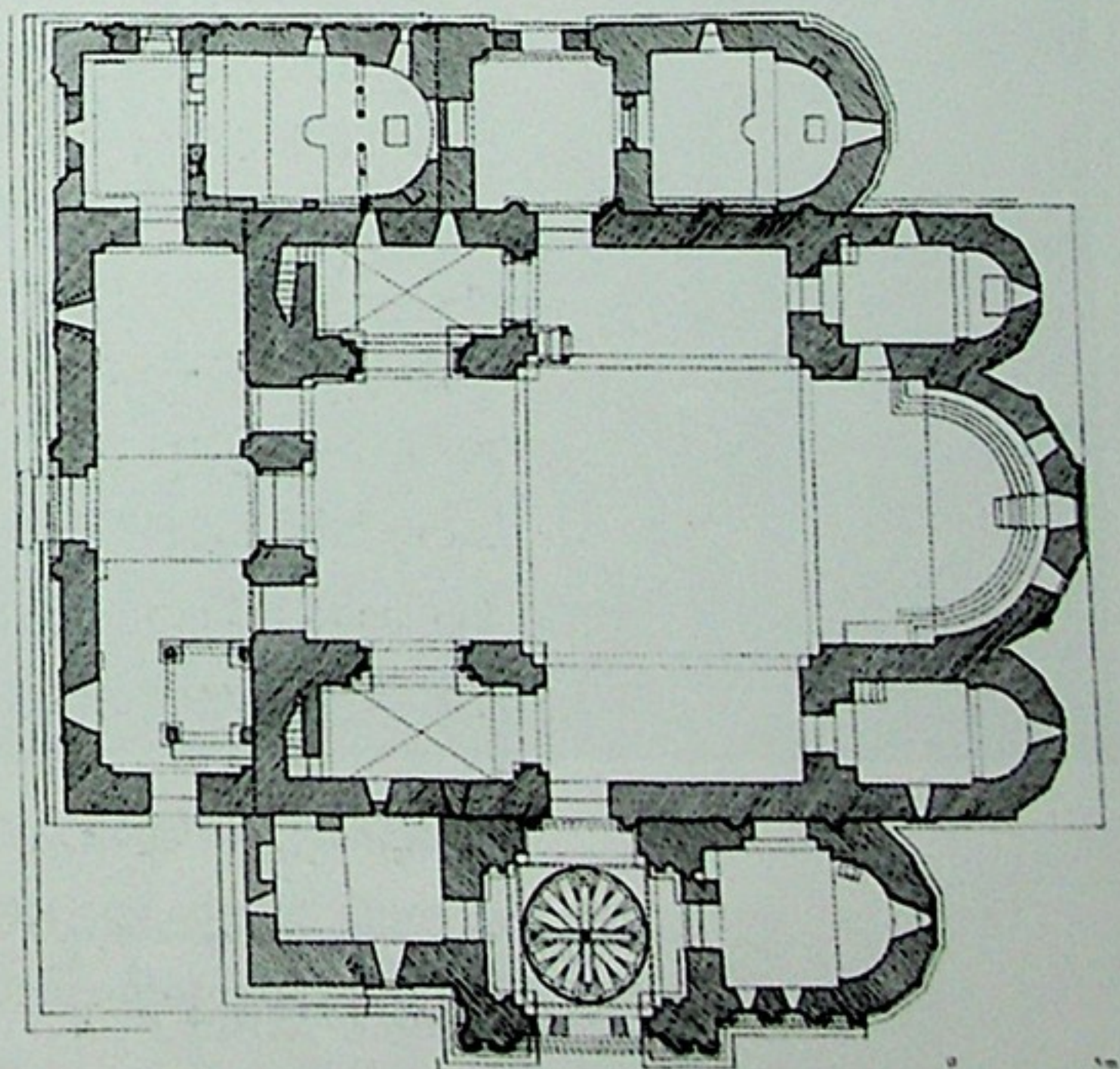
მეცნიერო ცენტრის შექმნისათვის, თანაც სხვა ქვეყნების გამოცდილების გათვალისწინებით, დიდი იყო. მაღალი დონის, მსოფლიო სტანდარტების საგანმანათლებლო ცენტრის შექმნა მხოლოდ ძლიერ სახელმწიფოს ხელენიფებოდა.

XI საუკუნის დასაწყისიდან ფეოდალური საქართველო პოლიტიკურად გაერთიანდა, თუმცა ქვეყანას ბევრი სირთულე გააჩნდა. ეს იყო შინაური (სეპარატიზმის მოსურნე მსხვილი ფეოდალები, ეკლესიის რეაქციული ფრთა), თუ გარეშე (ბიზანტია, თურქ-სელჩუქები) მტრებთან ბრძოლა, რაც მთელი საუკუნის განმავლობაში მიმდინარეობდა. ქვეყანა პოლიტიკურად და ეკონომიკურად XII საუკუნისათვის მომძლავრდა, 1099 წელს დავით აღმაშენებელმა ხარკის მიცემა შეუწყვიტა სელჩუკებს და საქართველო სრულიად დამოუკიდებელი გახდა. ქართული სახელმწიფოს გავლენა და ავტორიტეტი აშკარად გაიზარდა მთელ ახლო აღმოსავლეთში. პოლიტიკურად და ეკონომიკურად (გატარდა აგრარული, ფინანსური, სამხედრო, საეკლესიო, სასამართლო რეფორმები) ძლიერ ქვეყანას განათლება და კულტურაც შესაბამისი ესაჭიროებოდა. საქართველოში ძველიდან იყო მაღალი კულტურული (არქიტექტურა, ოქრომჭედლობა, მუსიკა, ჰიმნოგრაფია) და საგანმანათლებლო (ფაზისის რიტორიკული სკოლა, მონასტრებთან არსებული სკოლები) ტრადიციები, მაგრამ როცა ქვეყანას უჭირდა სხვადასხვა მტრის წინააღმდეგ ბრძოლის გამო, ამ ტრადიციების განვითარება ერთგვარად ფერხდებოდა.

XII საუკუნის დასაწყისში საქართველოს სახელმწიფოში შეიქმნა კეთილნაყოფიერი გარემო ხალხის სულიერი განვითარებისათვის, ფართო გზა მიეცა კულტურულ აღმშენებლობას. ამასთან შეიქმნა რეალური წანამძღვრები მაღალი დონის უმაღლესი განათლების ცენტრის – უმაღლესი სკოლის დაარსებისათვის. ეს წანამძღვრები ასეული წლების განმავლობაში ყალიბდებოდა. ტაო-კლარჯეთში გაშლილი კულტურული საქმიანობა, საზღვარგარეთ არსებული ქართული კულტურის კერები, მაღალგანათლებული ქართველი მოღვაწეები და საქართველოში შექმნილი მტკიცე ეკონომიკური, თუ პოლიტიკურად მდგრადი ვითარება რეალურ საფუძველს ქმნიდა კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობის ახალი ეტაპის დაწყებისათვის.

ნიშანდობლივია, რომ ახალი ეტაპის დაწყება თავს იდო დავით IV აღმაშენებელმა, რომელიც სრულიად საქართველოს რეალური გამაერთიანებელი იყო („მეფე აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა, სომეხთა, შირვანშა და შაჰანშა“) და ქრისტიანობის დიდ ქომაგად ითვლებოდა („მახვილი მესიისა“) ახლო აღმოსავლეთში. დავით აღმაშენებელი თავად იყო ღრმად განსწავლუ-

ღვთისმშობლის ტაძრის გეგმა

ღვთისმშობლის ტაძრის
დეკორი

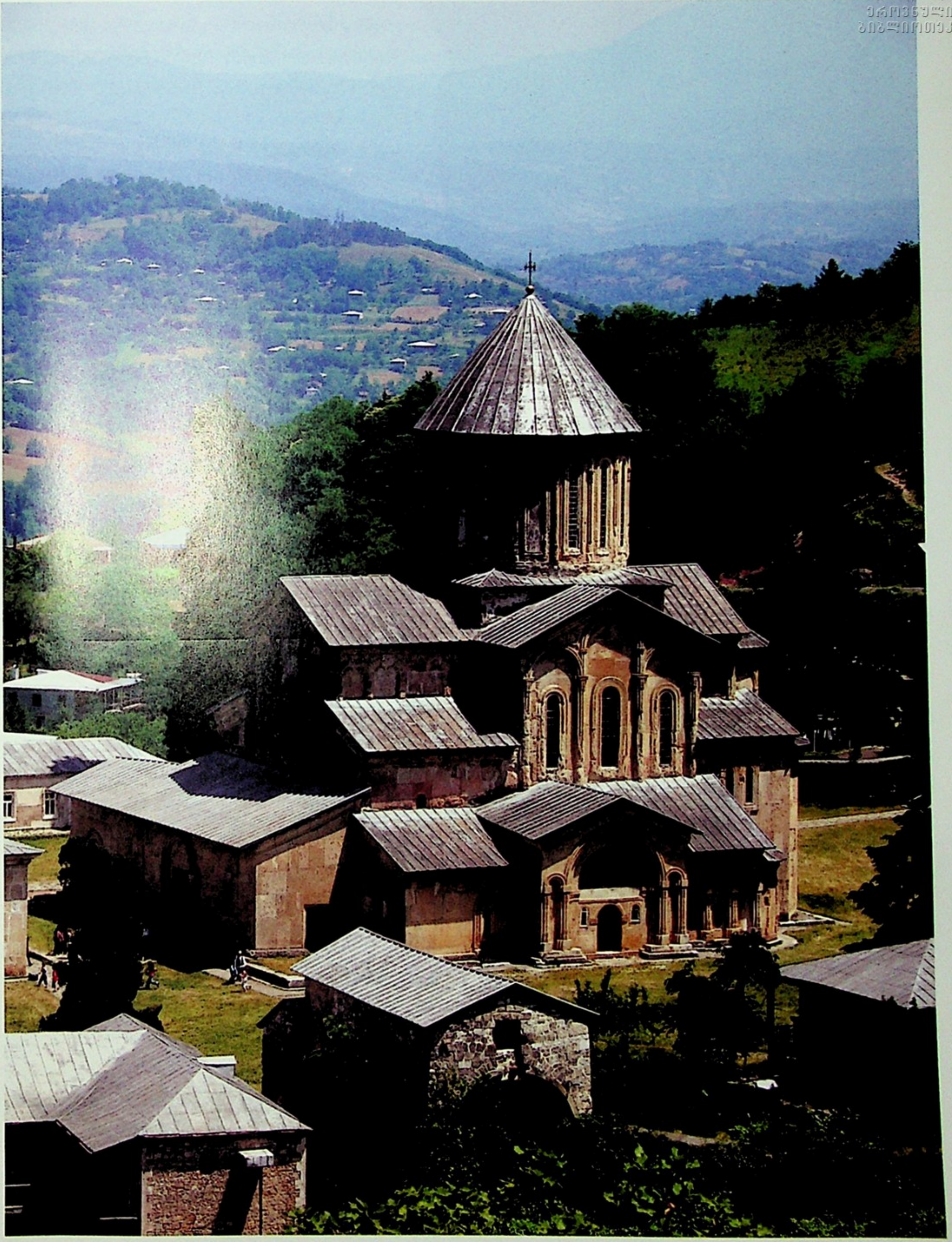
ლი, უგანათლებულესი პიროვნება.³² მემატიანე („ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი“) განცვიფრებული ყველა მის მიერ წიგნის განსაკუთრებული სიყვარულის ამბებს. ბევრს კითხულობდა მშვიდობიან და, რაც ძნელად წარმოსადგენია, ბრძოლის დროსაც. მისი გადაადგილების შესაბამისად თან დაჰქონდათ წიგნები (ბიბლიოთეკა), რომელთაც დავით აღმაშენებელი შესაძლო შემთხვევაში გატაცებით კითხულობდა. იგი ზედმინევნით იყო დაუფლებული ღვთისმეტყველებას. საგულისხმოა, რომ როცა ქართველ და სომეხ საეკლესიო მოღვაწეთა შორის გაიმართა პაექრობა ქრისტიანული დოგმატიკების თაობაზე და ეს კამათი დიდხანს გაგრძელდა („ცისკრიტიგან ვიდრე ცხრა ჟამამდე“), დავით აღმაშენებელი (მასთან ერთად იყვნენ იოანე ქართლის კათალიკოსი, არსენ იყალთოელი, ეპისკოპოსნი და მეუდაბნოენი) თავად ჩაერია საქმეში. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ცნობით, მეფე „ესე

ოდენტა იგავთა და სახეთა წინადაუდებდა, აწსნათა საკვრველთა მიერ წინადაუდგრომელთა და უცილობელთა“.³³ მეფის მჭევრმეტყველებამ და დებულებათა საბუთიანობამ გააოგნა მოწინააღმდეგენი („უპასუხო ყვნა და ყოვლად უსიტყველ“). სომეხმა საეკლესიო პირებმა თავი დამარცხებულად სცნეს და მეფეს მიმართეს: „ჩვენ, მეფეო, მოწაფე გუეოგუნე ამათ მოძღუართა თქუენტა, გარნა, ვითარ ვხედავთ, შენ სამე ხარ მოძღუარი მოძღუართა, რომლისა ბრჭალსა ვერ მიმწუთარ არიან ეგე მოძღუარი საგონებელნი თქუენნი“.³⁴

დავით აღმაშენებელი ავტორია შუა საუკუნეების ქართული კულტურულ-იდეოლოგიური და ესთეტიკური მრწამსის გამომხატველი ნაწარმოებისა „გალობანი სინანულისანი“, რომელშიაც მთელი სიღრმითაა გავრცობილი სასულიერო ლირიკაში დამუშავებული (ეფრემ ასური, იოსებ და თეოდორე სტუდიტეები, ანდრია კრეტელი, იოანე დამასკელი და სხვ.) სინანულის მოტივი. დავით აღმაშენებელი თავს წარმოადგენს, როგორც უდიდეს ცოდვილს და ამბობს, რომ არ არსებობს დანაშაული, მის სულს არ ამძიმებდეს. თავის ასეთ დამდაბლებაში ვლინდება ზნესრული ადამიანის მაღალი ეთიკური მრწამსი.³⁵ „გალობანი სინანულისანი“-ში შეცოდებათა შეგნებით დაძლეულია ცოდვა და ადამიანის დაცემით გამოწვეულ სევდას ახლავს ნათელი სხივები ადამიანის სრულქმნის რწმენისა.³⁶

სწორედ მაღალი ზნეობისა და ღრმა განათლების პიროვნებას შეეძლო ეფიქრა ქვეყნის კულტურა-განათლების ამაღლებაზე. სომეხი მემატიანე ვარდან ბარბერდეცი საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ დავითი „ძლიერ ზრუნავდა ცოდნისმოყვარე ივერიის ხალხზე“. საქართველოს

ქვეყნის
ისტორიის
ინსტიტუტი
სსსრ-ის
საგანგებო
და
კონსტრუქციო
ბაზუვი აურჩევია და ცოდნის მიღების მიზნით საბერ-

გელათი. ღვთისმშობლის მიძინების ეკლესია. 1106-1130 წწ.
საერთო ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან.

საქართველოს
პარლამენტის
ეროვნული
ბიბლიოთეკა

სვეტიცხოვე

ძნეთში გაუგზავნია, „რათა ესწავლათ ენები, შეესრულებინათ თარგმანები და ჩამოეტანათ, რაც მათ შეეძლებოდათ კიდევ. სამი ამათგანი შემდეგში ცნობილი გახდა თავისი მოღვაწეობით“.³⁷

და აი, ყოველმხრივ – ქვეყნის პოლიტიკური და ეკონომიკური დონით, თუ საკუთარი თეორიული ცოდნით – მზად მყოფმა დავით აღმაშენებელმა „მოიგონა აღშენება მონასტრისა“.³⁸ „აღშენება მონასტრისა“ გულისხმობდა, რომ სასულიერო ცენტრის გვერდით აუცილებლად უნდა ყოფილიყო

სასწავლო დაწესებულებაც – უმაღლესი სკოლა. ამ უკანასკნელის ამოცანაც, როგორც ზემოთაც ითქვა, განსაზღვრული იყო. იგი უნდა ყოფილიყო „სასწავლოდ ყოვლისა კეთილისად, მოძღურად სწავლულებისად“.³⁹ მოთხოვნა მაღალი იყო, განხორციელებაც, შესაბამისად, რთული იქნებოდა. მეფემ საგანგებოდ შეარჩია ადგილი სამონასტრო კომპლექსის ასაგებად – „ხოლო სახელი მისი გელათი“. გელათი, როგორც აღინიშნა, საქართველოს იმდროინდელი დედაქალაქის ქუთაისის მახლობლად მდებარეობს და თავისი განსაკუთრებული სილამაზით გამოირჩევა. იგი მდინარე წყალნითელას მარცხენა მხარეზეა შეფენილი, მთაგორიანია, ამასთან ტყით მდიდარია და მწვანეშია ჩაფლული. ამგვარად, მონასტრის აგება გადაწყდა „ადგილსა ყოვლად შუენიერსა და ყოვლითურთ უნაკლულოსა“.⁴⁰ გადაწყდა, რომ იგი ღვთისმშობლის სახელობისა უნდა ყოფილიყო („ყოვლად წმიდისა და უფროსად კურთხეულისა დედისა ღმრთისა“). ამოცანად იქნა დასახული, რომ ტაძარი უნდა ყოფილიყო „აღმატებული ყოველთა წინანდელთა ქმნულთა“.⁴¹ ამასთან, მშენებლობის პარალელურად შეიქმნა უმაღლესი განათლების კერა – გელათის აკადემია, უნივერსიტეტის ტიპის დაწესებულება.

აკადემიკოსმა გიორგი ჩუბინაშვილმა გელათის სამონასტრო კომპლექსში გამოარჩია ერთ-ერთი ნაგებობა (ნანგრევები) – გრძელი დარბაზი ფანჯრის კამარებით და დამატებითი სათავსოებით. მან დაასკვნა, რომ გელათის მონასტერში შენახულია აკადემიის შენობის ნაშთი და პარალელი გაავლო იყალთოს აკადემიის ანალოგიურ ნაგებობასთან. გ. ჩუბინაშვილმა უარყო თ. ჟორდანიას ვარაუდი იქ საოსტიგნეს (ბერების სასაძილო სახლი) არსებობის შესახებ.⁴² აკად. სიმონ ყაუხჩიშვილიც მიიჩნევს, რომ ასეთი ხუროთმოძღვრული ტიპის შენობად (საოსტიგნედ) ვერ ჩაითვლება გელათის დიდი დარბაზი თავისი განიერი კარ-ფანჯრებითა და ნახევარწრიული კამარებით.⁴³

ეს დარბაზი უფრო გვიან (კერძოდ, XVII საუკუნის მეორე ნახევარში) მართლაც გამოიყენებოდა სასულიერო პირთა სასაძილო ოთახად. 1650-52 წლებში მოსკოვის სახელმწიფოს ელჩობა (მოსკოვ-

ის სახელმწიფოს სტოლნიკი ნიკიფორე ტოლოჩანოვი, დიაკი ალექსი იევლევი და თარჯიმანი ი. ბოიარჩიკოვი) იმერეთში, გელათშიც ყოფილა (По приказу царя Александра (იმერეთის მეფე – რ. მ.), Микифор и Алексей в гелатский город ездили и досматривали») და გარკვეული მასალაც (ცნობები) შეუდგენიათ, რაც დღესაც საინტერესოა.⁴⁴ ნ. ტოლოჩანოვის ცნობით, გელათის მონასტერში «... Позади церкви Николы чудотворца палата коменная, в длину шестнадцать сажен, а поперег семь сажен. А посред палаты у стены сделано место царевое, четвероугольное, выкладино камнем: Мрамор белой, кабы что хрустал».⁴⁵ რუსეთის ელჩი გვამცნობს, რომ ზოგჯერ აზნაურები სადილობდნენ («Да на те лавки садятца на коври без столов власти и азнауры да едят»)⁴⁶ ა. იევლევი დამოუკიდებლად გვანვდის ანალოგიურ ცნობას: «... Одна палата сделана велика и высока, длину двадцать сажен, поперег восьми сажен и вышину тоже».⁴⁷

რუსი ელჩების ცნობები მნიშვნელოვანია, რადგან ადასტურებენ, რომ XVII საუკუნეში გელათის სამონასტრო კომპლექსში გამოყოფილი იყო დიდი დარბაზი, სადაც იდგა ქვის მერხები. შუაში იყო მარმარილოსგან გაკეთებული საგანგებო საჯდომი მეფისათვის (место где царь садитца кушать; место царевое). არ უნდა გავიგოთ ისე, რომ ამ დარბაზში მეფე და აზნაურები ყოველდღიურად სადილობდნენ; საფიქრებელია, რომ როცა მეფე ჩადიოდა გელათში

გელათის აკადემია

საქართველოს
საქართველოს

(ეს არც ისე ხშირად იყო), ამ დარბაზში სადილობდა. ასე რომ, შენობა თავის დროზე სასწავლო დაწესებულებისათვის იყო განკუთვნილი. სატრაპეზოს ფუნქციის შეთავსება კი გვიანდელი პერიოდისა უნდა იყოს.⁴⁸ ეს დასაბუთებულად დაადასტურა სამეცნიერო ექსპედიციამ (ს. ყაუხჩიშვილი, გ. ჩუბინაშვილი, ლ. რჩეულიშვილი, რ. შმერლინგი, ვ. ცინცაძე), რომელმაც 1945-46 წლებში განმინდა გელათის სამონასტრო კომპლექსის კიდურა შენობა, თანაც დადგინდა იქნა, რომ იგი თავიდანვე სასწავლო დანიშნულებისა იყო. უფრო მეტიც – ეს შენობა სასწავლო მიზნით იყო აგებული. ნაგებობა საერო-სამოქალაქო სტილისაა. დარბაზს მკვიდრი იატაკი აქვს. კედლების გასწვრივ არსებული მერხები მსმენელთათვის იყო განკუთვნილი. კედლებში საგანგებო თახჩები იყო დატანებული, რაც სასწავლო ნივთების შესანახად გამოიყენებოდა. დარბაზის შუაში გამოყოფილი ადგილი (მაგიდა და დასაჯდომი) ლექტორისთვის იყო. სასწავლო ცენტრის (აკადემიის მთავარი ფასადი დასავლეთითაა (სოფლის მხარეს). შენობის მთავარ შესასვლელს თაღოვანი სახურავი ჰქონია. ერთი სიტყვით, აკადემიის შენობა იმ დროისათვის კარგ ნაგებობად ითვლებოდა.

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი ხაზგასმით გადმოგვცემს იმ მიზანდასახულების შესახებ, რომელიც საქართველოს მეფემ ახალ სასწავლო ცენტრს დაუსახა – იგი უნდა გამხდარიყო „ყოვლისა აღმოსავლეთისა მეორედ იერუსალიმად“ და „სხუად ათინად, ფრიად უაღრეს მისსა საღმრთოთა შინა წესთა...“⁴⁹ როგორც ვხედავთ, ამოცანა ძალზედ მნიშვნელოვანია: გელათში უნდა შერწყმულიყო ყველა ის მაღალი ღირსებები, რაც იერუსალიმსა (რწმენის – ქრისტიანობის საფუძველი და ცენტრი) და ათენს (სიბრძნის, საერო-ფილოსოფიური მეცნიერების, განათლების ცენტრი) გააჩნდა; აქვე იყო ცნობილი უმაღლესი სკოლები და გელათის აკადემია (უნივერსიტეტი)

წმ. გიორგისა და ღვთისმშობლის ეკლესიები

მათი მემკვიდრე უნდა გამხდარიყო და უფრო მაღალ საფეხურზე („უაღრესსა მისსა“) ასულიყო.

ამგვარად, დავით აღმაშენებლის მიზანი ნათელი იყო – გადაეცია გელათი მაღალი დონის კულტურულ-საგანმანათლებლო და სასწავლო-სამეცნიერო ცენტრად. გელათის აკადემია დაარსებული უნდა იყოს 1106-1110 წლებში, ე. ი. ღვთისმშობლის სახელობის ტაძრის

ლეთისმშობლის ტაძარი. ხედი ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან.

ქტიტორები. წმ. გიორგის
ეკლესიის მხატვრობა.
XVI ს.

მშენებლობის გასრულებამდე.⁵⁰ სასწავლო ცენტრისთვის საჭირო შენობა ამ დროისათვის უკვე აგებული იყო. აქ ყურადღებამისაქცევია ერთი გარემოებაც. თ. ჟორდანიას „ქრონიკებში“ მოაქვს ცნობა იმის შესახებ, რომ საეკლესიო მუზეუმის ხელნაწერ გულანში (186), სადაც მოხსენებულია დავით აღმაშენებელი და დემეტრე I („დავით მეფისა აღმაშენებლისა დიდისა მის მონასტრისა და ძისა მისისა მეფისა დანიილ მონაზონისა“⁵¹ საუკუნო არს სახსენებელი და კურთხევა მათი... დიდის საყდრისა გენათისა აღმაშენებულისა მეფეთ მეფისა დავითისი საუკუნომცა არს სახსენებელი...“⁵²), იქვე ბაგრატიცაა ნახსენები („ბაგრატ აფხაზთა მეფეთ-მეფისა საუკ... თანამეცხედრისა მისისა დედოფალთ-დედოფლისა ელენესი“).⁵³ მეცნიერი მიიჩნევს, რომ აქ მოხსენიებული ბაგრატი არის ერთიანი საქართველოს პირველი მეფე ბაგრატ III (975-1014 წწ.) და რომ მას აუშენებია გელათში წმინდა გიორგის ეკლესია. ამის საბუთად თ. ჟორდანიას მოაქვს ის ფაქტი, რომ იმერეთის მეფე გიორგი ბაგრატის ძე (1565-85 წწ.) 1569 წლის ერთ საბუთში გელათის წმინდა გიორგის ეკლესიას უწოდებს „ბაგრატ მეფის ეკლესიას“.⁵⁴ ამასთან იგი თვლის, რომ „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი“-ს ტექსტის ერთი ადგილი – „რომელსა შინა (გელათს – რ. მ.) ვითარცა მეორე ცა გარდაართხა ტაძარი ყოვლად წმიდისა“ – არასწორადაა წაკითხული. თ. ჟორდანიას მიიჩნევს, რომ აქ ნაცვლად „მეორე ცა“-სი⁵⁵ უნდა იყოს „მეორეცა“ (იგი იმონებებს საეკლესიო მუზეუმის „ქართლის ცხოვრებას“ (131) და მარიამ დედოფლისეულ (წერა-კითხვის საზოგადოების 30)

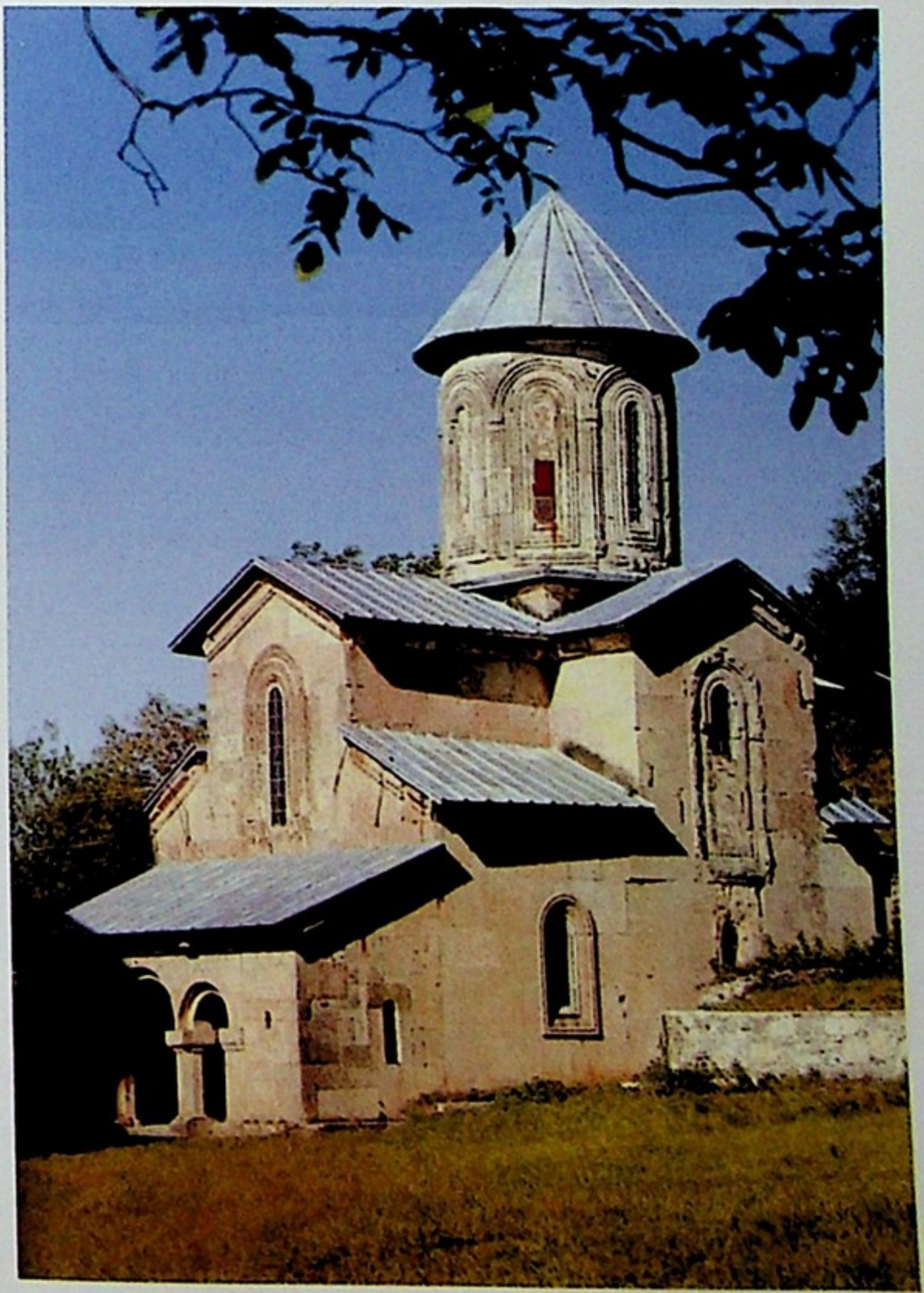
ტექსტს. ამ შემთხვევაში გამოდის, რომ დავით აღმაშენებელს მეორე ეკლესია აუშენებია, წმიდა გიორგისა კი ადრე იყო აშენებული. თ. ჟორდანიას თაყვანს აღნიშნავს, რომ „მტკიცე საფუძვლები თქმულისა ვერ ვუჩვენეთო“⁵⁶ და არ გამორიცხავს, რომ რაღაც ნაწილის მაშენებელი ბაგრატ IV-ც (1027-1072 წწ.) იყოს. თუმცა ბოლოს სამართლიანად დაასკვნის, რომ გელათის წმიდა გიორგის ეკლესიაზე გარკვეული ამაგი მიუძღოდა იმერეთის მეფე ბაგრატ III-ს („მრავალთა გულსმოდგინებითა ჴელვყავით საყდრისა და მონასტრისა წა გიორგის მეორედ აღშენებად...“⁵⁷). საქმე ისაა, რომ XVI საუკუნის დასაწყისიდან ოსმალეთმა საქართველოს შემოუტია. 1510 წელს ოსმალთა ლაშქარი სელიმის მეთაურობით იმერეთს შეესია. მოაოხრა ქუთაისი და ბევრი სოფელიც მიაყოლა, გელათიც გადაუნვავეს. გელათური გულანი (XVI ს.) გვამცნობს, რომ 1510 წლის 23 ნოემბერს ოსმალებს გადაუნვავეს „საყდარი ქუთათისისა და გელათი“. იმერეთის მეფეს ბაგრატ III-ს დიდი სამუშაოები ჩაუტარებია: გელათისთვის დაუმტკიცებია ძველი და შეუწირავს ახალი მამულები, აღუდგენია წმიდა გიორგის ეკლესია, მოუხატავს წმიდა გიორგისა და ღვთისმშობლის ტაძრის კედლები, განუახლებია მთავარანგელოზის ეკლესიაც. მასვე დაუარსებია იქ საეპისკოპოსო კათედრა.⁵⁸ ღვთისმშობლის ტაძრის ერთი ფრესკა, რომელიც XVI საუკუნეს განეკუთვნება, საინტერესო მასალას გვაძლევს ტაძრის ისტორიისათვის. ჩრდილოეთ კედელზე გამოსახულია გელათის სამონასტრო კომპლექსის აშენებული თუ

წმ. გიორგის ეკლესია.
XIII ს.

განმაახლებლები: დავით აღმაშენებელი, რომელიც გამორჩეული სიმაღლისაა სხვებს შორის, ცალ ხელში გრაგნილი უჭირავს, მეორეში კი ღვთისმშობლის ტაძრის მოდელი. აქვე წარწერაა: „დიდი, მეფეთა შორის წარჩინებული, აღმაშენებელი, საუკუნოდმცა არს ხსენებაჲ დავით მეფისაჲ, ამინ“; დასავლეთ საქართველოს კათოლიკოსი ევდემონ ჩხეტიძე, იმერეთის მეფე ბაგრატ III, დედოფალი ელენე (ბაგრატ III-ის მეუღლე), იმერეთის მეფე გიორგი ბაგრატის ძე, დედოფალი რუსუდანი (გიორგი ბაგრატის ძის მეუღლე). მეფე გიორგისა და რუსუდან დედოფლის შუაში გამოსახულია მათი ვაჟი მცირეწლოვანი ბაგრატის.

გელათის მონასტრის აღდგენა-განახლებისათვის ბაგრატ III გელათის „მეორედ აღმაშენებლად“ მოიხსენიება.⁵⁹

წმიდა გიორგის ეკლესიის აშენების დრო, შესაძლოა, რამდენადმე საკამათო იყოს, ერთი კი აუცილებლად სავარაუდე-

ბელია: 1106-1110 წლებისათვის სასწავლო ცენტრის (აკადემიის) შენობა სრულ მზადყოფნაში იყო.

უპირველეს ყოვლისა, საქირო იყო გელათის აკადემიის სათანადო კადრებით უზრუნველყოფა. საქართველოს მეფე სწავლულ-მეცნიერებს ეძებდა არა მარტო საქართველოში („თვსთა ოდენ სამეფოთა შინა“), არამედ საზღვარგარეთაც („ქვეყნისა კიდეთად“). დავით აღმაშენებელი მაღალი კრიტერიუმებით უდგებოდა სწავლულთა შერჩევას. აუცილებელი პირობა იყო „სინმინდე, სიკეთე, სისრულე, სულიერითა და ხორციელითა სათნოებითა აღსავსეობა“.⁶⁰ მეფის მცდელობამ თავისი შედეგი გამოიღო – „შემოიკრიბნა კაცნი პატიოსანნი ცხოვრებითა და შემკული ყოვლითა სათნოებითა“.⁶¹ ამგვარად, გელათის აკადემიაში (უნივერსიტეტი) შეიკრიბა ქართული მეცნიერებისა და კულტურის ყველაზე გამოჩენილი პირები, რამაც ამ უმაღლესი სკოლის, როგორც კულტურული და სასწავლო კერის, მნიშვნელობა უაღრესად გაზარდა და ფრიად ავტორიტეტული გახადა.⁶² გამოჩენილი ქართველი მოღვაწე, პოეტი იოანე შავთელი ხოტბას ასხამს გელათს და რომსა და ელადას ადარებს მას (გავიხსენოთ: დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი იერუსალიმსა და ათენს ადარებდა):

*„ახალო რომო, შენთვს თქვეს, რომო
უფროს იქმნესო მყოფთა ყოველთა:
ვნატრი ელადასა, თვთ მას გელათსა,
სად რომ დაჰკრძალვენ წმიდათ სხეულთა“.*

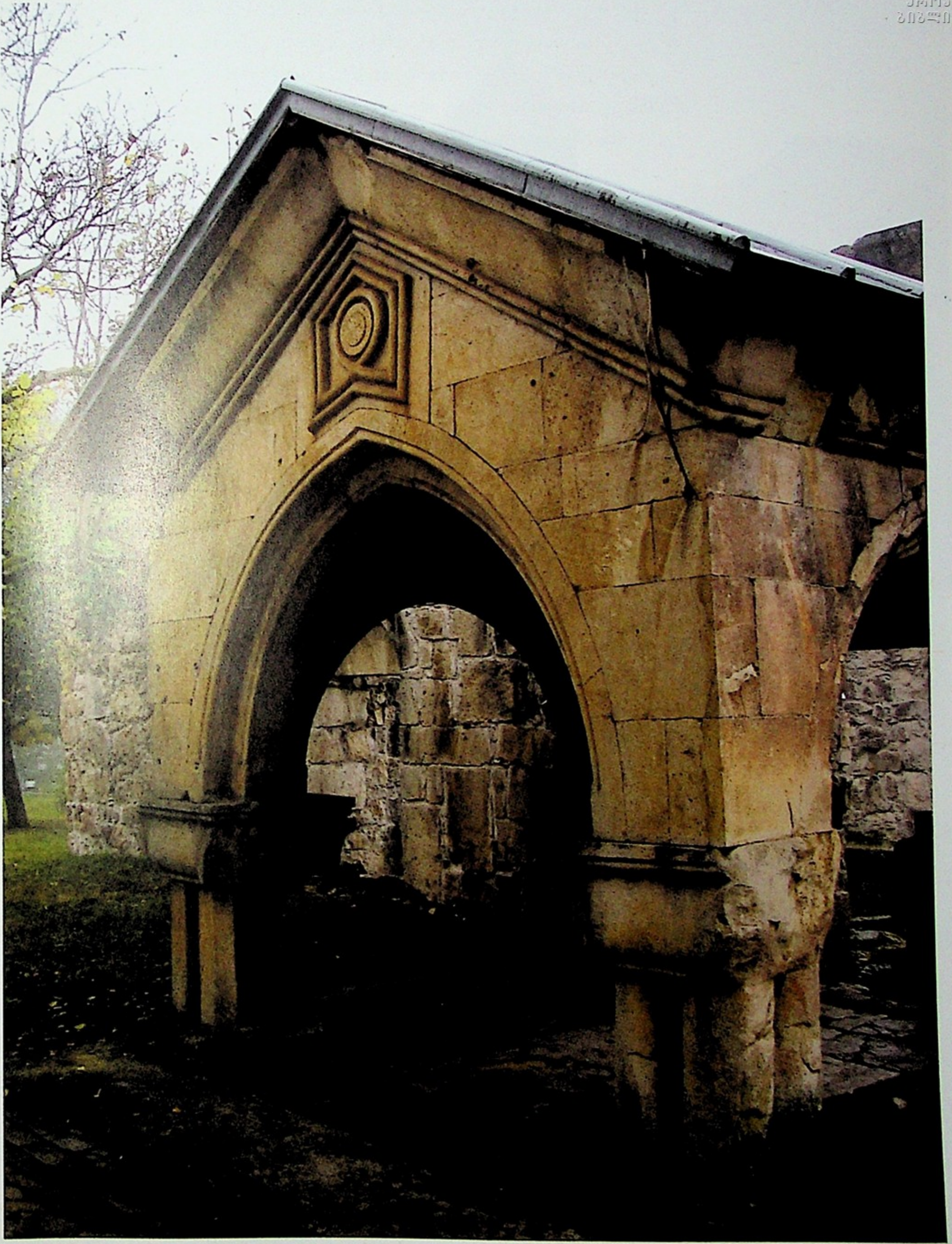
(„აბდულმესიანი“)

იოანე პეტრინი

რომთან (გავიხსენოთ, რომ კონსტანტინოპოლის დაცემის შემდეგ, რუსეთში მოსკოვი მიაჩნდათ „მესამე რომად“) და ელადასთან გელათის შედარება ნათლად წარმოაჩენდა იმ პრეტენზიას, რაც იმ დროის საქართველოს გააჩნდა. ზემომოტანილი შედარებები არ იყო იოანე შავთელის მხოლოდ პოეტური აღმაფრენის შედეგი. ეს ქვეყნის გარკვეული ამბიციაც იყო. გელათის აკადემია, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, უნივერსიტეტის ტიპის დაწესებულება იყო და განვითარებული ფეოდალიზმის ხანის პირველი უმაღლესი სასწავლო ცენტრი. იგი რეალური მოთხოვნების ნიადაგზე შეიქმნა და უწინარა იმ იდეოლოგიურ მოძრაობას, რომელიც გზას უკაფავდა ქართულ რენესანსს.⁶³ აკად. შ. ნუცუბიძე მიიჩნევს, რომ ბიზანტიაში რენესანსის მოახლოება მანგანის აკადემიის (როგორც ზემოთ აღინიშნა, შეიქმნა კონსტანტინოპოლში XI საუკუნეში) აღდგენამ განსაზღვრა, რომელიც გადაიქცა ცენტრად ანტიკური აზროვნების განახლებისათვის, რენესანსი კი ანტიკური ტრადიციის აღდგენას წარმოადგენდა.⁶⁴ საქართველოშიც აღმოსავლური რენესანსის დასაწყისის ერთ-ერთი მაჩვენებელია გელათის უმაღლესი სასწავლო ცენტრის (აკადემია) დაარსება, რადგან ეს იყო ანტიკურ პერიოდში არსებული ქართული აკადემიების ტრადიციების განახლება.⁶⁵

უმაღლესი სასწავლო ცენტრების – უნივერსიტეტის ტიპის აკადემიების დაარსება რენესანსული იდეების გზის გაკაფვას ნიშნავდა

აკადემიის აღმოსავლეთ კარიბჭე

გელათის მონასტერი.
ხედი ჩრდილო-
აღმოსავლეთიდან.

(ნიშანდობლივია, რომ ათინას გავლენა ყველგან აშკარად ჩანს). როგორც მეცნიერები მიიჩნევენ, ძირითადი ფაქტი აღმოსავლეთიდან სარენესანსო მოძრაობის დაწყებისა უმაღლესი სკოლების დაარსებით დასტურდება. თანაც კულტურათა შეჯვარების არეალიდან (სირია-პალესტინა) ვრცელდება აღმოსავლეთში – ბალდადამდე და დასავლეთში – ბიზანტიასა და იტალიამდეც კი (ფლორენციის აკადემია).⁶⁶

გელათის აკადემიაც ეპოქის პირმშო იყო და იმ დროის კვალობაზე საზოგადოების წინაშე დასმულ პრობლემებს ემსახურებოდა; იგი დაფუძნდა, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, „სასწავლოდ ყოვლისა კეთილისად“. XII საუკუნის ათიან წლებში გელათის აკადემიაში მოღვაწეობას იწყებს იოანე პეტრინი. იგი დავით აღმაშენებელმა საგანგებოდ მოიწვია. პეტრინიც მიენდო მეფეს („დავითის გამგონეობისა და წყალობათა და თანადგომისა მინდომილმან“) და მთელი ძალით შეუდგა მოღვაწეობას („ან შეძლებისაებრ და ძალისა ჩემისა ანცა ვიღონო“). იოანე პეტრინი, ადრე შევიწროებული რეაქციული სასულიერო წრეების მიერ, დავით აღმაშენებლის თანადგომით, გელათში წარმატებით აგრძელებს მეცნიერულ-ფილოსოფიურ მოღვაწეობას.⁶⁷ იოანე პეტრინი აშკარად გამოხატავს უკმაყოფილებას და ნაწყენობას ზოგიერთი გავლენიანი თანამემამულის მიმართ, რომელთაც, ნაცვლად ხელისშეწყობისა, დევნა დაუწყეს. მხოლოდ დავით აღმაშენებლის მფარველობის შემდეგ მიეცა პეტრინს საშუალება ფართოდ გაეშალა საქმიანობა. იგი ცდილობდა პლატონისა და არისტოტელეს

ფილოსოფიის ნაცვლად წინა ხაზზე პროკლეს ნეოპლატონიკური ფილოსოფია წამოეწია.⁶⁸ „მატიანე ქართლისა“ საგანგებოდ აღნიშნავს: „მთარგმნელნი ამ ჟამთა იყვნენ: იოანე პატრიკ ყოფილი, პეტრინი ფილოსოფოსი...“⁶⁹ მართლაც, იოანე პეტრინმა ბევრი ფილოსოფიური თხზულება თარგმნა ბერძნულად. ესენია: არისტოტელეს „ტოპიკა“ და „განმარტებისათვის“, ნემესიოს ემესელის „ბუნებისათვის კაცისა“, პროკლე დიადოხოსის „კავშირნი ღვთისმეტყველებათნი“ და სხვ. თარგმანებს თან ერთვოდა პეტრინისეული კომენტარები, რომლებსაც უაღრესად დიდი მნიშვნელობა და მეცნიერული ღირებულება ჰქონდა. ესოდენ ღრმად განსწავლილი, ქვეყნისათვის თავდადებული, სულიერი და ხორციელი სათნოებით აღსავსე პიროვნება ხდება გელათის უმაღლესი სასწავლო ცენტრის – აკადემიის მესვეური. სტრუქტურულად აკადემიას რექტორი – მოძღვართმოდღვარი⁷⁰ განაგებდა. თავის მხრივ ამ ინსტიტუტის არსებობა, ამ თანამდებობის პირის მაღალი პატივი და რეალური მდგომარეობა ნათლად უჩვენებს თვით გელათის უმაღლესი სასწავლო ცენტრის – აკადემიის დიდ მნიშვნელობასა და გამორჩეულ დანიშნულებას საქართველოს სახელმწიფოში. მოძღვართმოდღვარის არსის შესახებ არაერთმა მეცნიერმა გამოთქვა თავისი მოსაზრება (ე. თაყაიშვილი, ს. ყაუხჩიშვილი, კ. კეკელიძე, ვ. ჩაკვეტაძე, ბ. ლომინაძე, გ. მჭედლიძე და სხვ.). განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია „ხელმწიფის კარის გარიგების“ აღმომჩენისა და გამომცემლის, მისი პირველი კომენტატორის ექვთიმე თაყაიშვილის მოსაზრებები აღნიშნული საკითხის შესახებ.⁷¹ „ხელმწიფის კარის გარიგების“ 23-ე მუხლი გვაუწყებს:

„მოძღვართმოდღვარი დარბაზს აწვიონ, და შინაური დარბაზის ერი უნდა და ერთი ჯორი და სამი ცხენი, – მოძღვართმოდღვრისათვის და ორნი მისთა მონაფეთათვს.

მოძღვართმოდღვრისა, კათალიკოზთა და ჭყონდიდლისა, რა დარბაზს მოვიდნენ, წვევა სამთა საბატოთა დარბაისელთა მართებთ“.⁷² აქ მოძღვართ-მოძღვარი მასწავლებელთა და მეცნიერთა მეცნიერს ნიშნავს. ძველად მოძღვარი მასწავლებელს ეწოდებოდა. სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით, მოძღვართ-მოძღვარი უფროსი წინამძღვარია, რომელიც სხვა სასულიერო პირთა (მღვდელთა) მოძღვარია და მათგან აღსარებას იღებს. „სახარებაში“ მოძღვარი მასწავლებლის ბადალი სიტყვაა. როგორც ვხედავთ, ამ ტერმინმა დროთა განმავლობაში გარკვეული ტრანსფორმაცია განიცადა. ქართულ წყაროებში „მოძღვართმოდღვარი“ სხვადასხვა დროს სხვადასხვა კონტექსტში მოიხსენიება. ეს საბუთები უპირატესად გელათის მონასტერთანაა დაკავშირებული და მოძღვართმოდღვარი, ეპისკოპოსობასთან ერთად, გელათის აკადემიის რექტორია.⁷³ ნიშანდობლივია, რომ სამეფო დარ-

სანინამძღვრე ჯვარი გელათიდან. XVI ს.

ბაზის სხდომაზე მას ინვევენ მონაფეებთან ერთად (საფიქრებელია, რომ ეს მონაფეებიც სწავლულები არიან). 24-ე მუხლი განსაზღვრავს: „მოძღვართმოძღვარი შევიდეს და ეთაყვანოს მეფესა, და მერმე მეფეცა ეთაყვანოს: ხელნი სრულად დასხნეს ნატაკსა ზედა და მომრგვალებით ეთაყვანოს, გინა დამრუდებით, მეფე ნოხთა პირსა მოეგებვის და მიესალმოს...“⁷⁴ აქ ხაზგასმულია, რომ მეფე „ნოხთა პირსა მოეგებვის“. ამისგან განსხვავებით, მეფემ კათოლიკოსის შემოსვლისას „ნოხსა ზედა მესამედი წამოიაროს“. მისალმების შემდეგ მოძღვართმოძღვარი მეფის გვერდით დგება მარჯვენა მხარეს („მარჯვენით გარდადგეს ახლო“). საგულისხმოა, რომ მოძღვართ-მოძღვარი უფრო წინ დგას, ვიდრე ჭყონდიდელი, ქართლისა და დასავლეთ საქართველოს (აფხაზეთის) კათალიკოსები. შესაბამისად, მისი პატივიც სხვებზე მაღალია. „ხელმწიფის კარის გარიგებაში“ ყველგან პირველ ადგილზე მოძღვართმოძღვარია დასახელებული. ასე მაგალითად: „მნდე ჩვენთაცა დარბაზით ათქს ოთხთავე: მოძღვართ-მოძღვარსა, კათალიკოზთა, ჭყონდიდელსა და სამთა ვეზირთა: ათაბაგსა, ამირსპასალარსა და მანდატურთუხუცესსა“.⁷⁵ ის ფაქტი, რომ მეფე მოძღვართმოძღვარს⁷⁶ „ნოხის პირსა“ ეგებებოდა, ხოლო სხვა წარჩინებულებთან შეხვედრისას მხოლოდ „ნოხსა ზედა მესამედს“ გამოივლის, თავისთავად მეტყველებს მის უპირატესობაზე. ამასთან ხაზგასმით მიუთითებს იმ დაფასებას, ყურადღებასა და პატივისცემაზე, რომლითაც ქვეყანაში განათლებისა და მეცნიერების საქმე იყო მოსილი.

გელათში მოღვაწე მეცნიერთა შორის გამოირჩეოდა ფილოსოფოსი, მწერალი და ჰიმნოგრაფი არსენ იყალთოელი. იგი 1114 წელს ჩამოსულა ბიზანტიიდან.⁷⁷ არსენ იყალთოელი წყაროებში ვაჩესძედაა მოხსენიებული. იგი წარმოშობით იყალთოდან იყო, განათლება ბიზანტიაში მიიღო. მისი მასწავლებლები იყვნენ მიქაელ ფსელოსი და იოანე ნომოფილაქსი. არსენი ერთხანს შავ მთაზე მოღვაწეობდა ეფრემ მცირის ხელმძღვანელობით. იგი თეოფილე ხუცესმონაზონთან და იოანე ტარიჭისძესთან ერთად ჩამოსულა საქართველოში და გელათის აკადემიაში დაუწყია მოღვაწეობა. აქვე უთარგმნია მას „დიდი სჯულისკანონი“.

გელათის უმაღლესი სასწავლო ცენტრი – აკადემია იმ დროს საზღვარგარეთ არსებული აკადემიების (განსაკუთრებით კონსტანტინოპოლის მანგანის აკადემიის) პრინციპზე იყო აგებული.⁷⁸ კონსტანტინოპოლის აკადემიაში მწვავე ბრძოლა მიდიოდა კონსერვატიულ და რენესანსულ მიმართულებებს შორის. არსენ იყალთოელი იოანე ქსიფილინოსის იდეების (არისტოტელიზმი) მიმდევარი იყო, იოანე პეტრინი კი მიქაელ პსელოსისა და იოანე იტალოსის ხაზის (ნეოპლატონიზმი) გამტარებელი. იმდროინდელი საქართველოს განათლების სისტემა უპირატესობას საერო ფილოსოფიას ანიჭებდა. ამდენად, ქართული რენესანსის იდეური ფუძემდებელი იოანე პეტრინი გახდა. ამ ორ დიდ ფილოსოფოსს (იოანე პეტრინი, არსენ იყალთოელი) შორის გარკვეული დაპირისპირება იგრძნობა კონცეფტუალურ

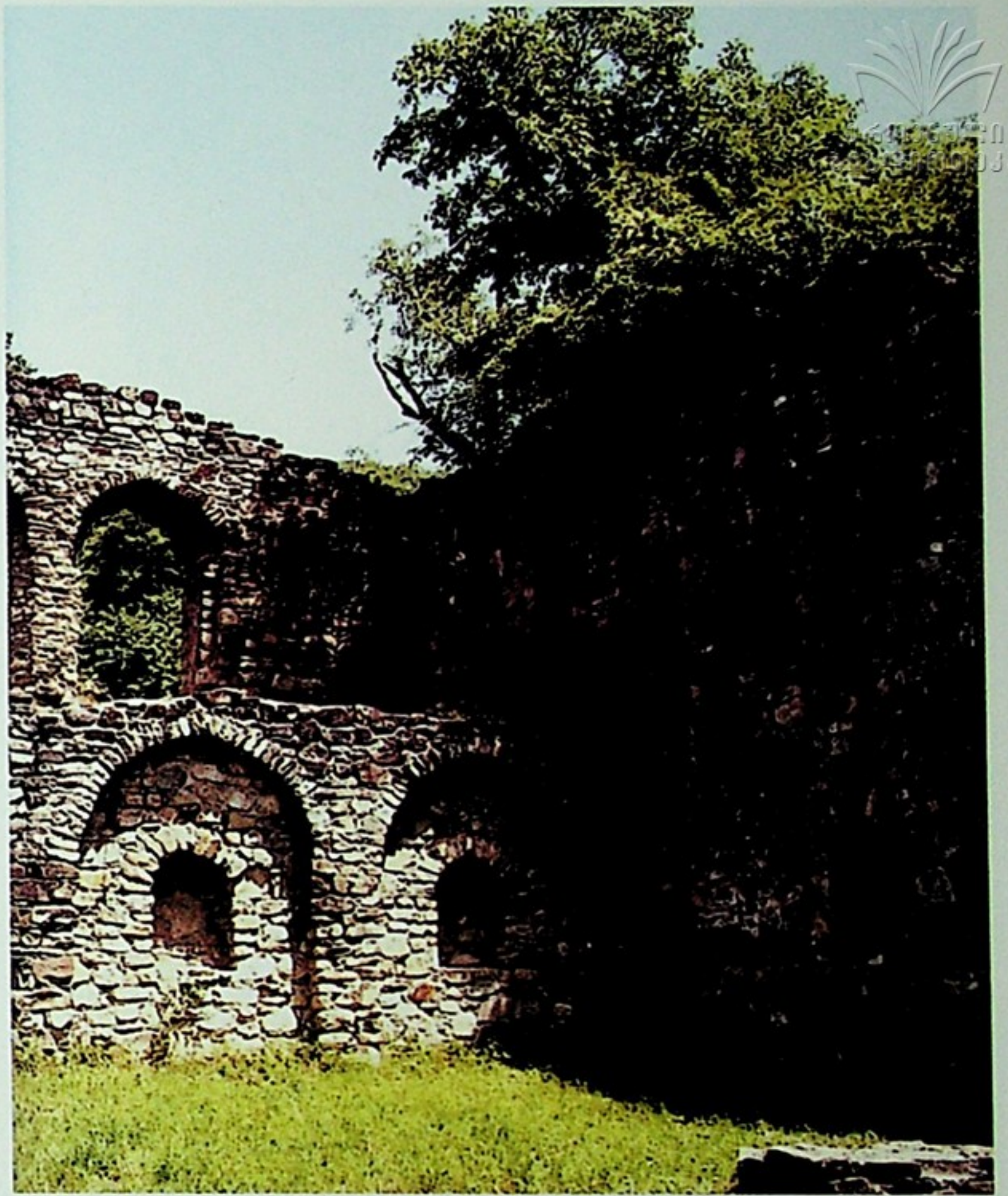
არსენ იყალთოელი

ნიადაგზე.⁷⁹ შესაძლოა, სწორედ ამის გამო არსენ იყალთოელი ტოვებს გელათს და გადადის აღმოსავლეთ საქართველოში, სადაც თავად ქმნის და სათავეში უდგება იყალთოს აკადემიას. ცხადია, შუა საუკუნეების ძლიერ, ცენტრალიზებულ სახელმწიფოში ბევრი იქნებოდა სასწავლო ცენტრები, მაგრამ, სამწუხაროდ, ცნობები მათ შესახებ არ შემორჩა. უმაღლესი სწავლების კერებიდან გადმოცემა გრემს ასახელებს.

დავით აღმაშენებელი მნიშვნელოვან ყურადღებას აქცევდა საზღვარგარეთის კულტურულ ცენტრებსაც.⁸⁰

საინტერესოა, თუ რა პროგრამით მიმდინარეობდა სასწავლო პროცესი გელათის აკადემიაში. ბიზანტიის უმაღლეს სკოლებში, რომლებიც სხვადასხვაგვარი იყო, სხვადასხვა დროს სასწავლო დის-

იყალთოს აკადემია.
XI-XII სს.

ციპლინათა რაობა და რაოდენობა განსხვავებული იყო. გელათის აკადემიაში სწავლება trivium–quadrivium-ის პრინციპზე იყო აგებული.⁸¹ ე. ი. აქ შვიდი საგანი ისწავლებოდა: გეომეტრია, არითმეტიკა, მუსიკა, რიტორიკა, გრამატიკა, ფილოსოფია, ასტრონომია. იოანე პეტრიწი თავისი თხზულების „განმარტების“ ბოლოსიტყვაობაში აჯამებს საკუთარ შეხედულებებს საღვთისმეტყველო და ფილოსოფიურ მიმდინარეობებზე, მწერლობაზე და მსჯელობს სამეცნიერო დარგებზე. ჯერ ეხება „ტრივიუმის“ საგნებს და თვლის, რომ ადამიანთა ცხოვრებისა და საქმიანობის საფუძველს წარმოადგენს: გეომეტრია („ქვეყნის სამზომლოდ“), არითმეტიკა („რიცხუნი“) და მუსიკა („სამოსო“, ანუ „სამუსო“ – მუსიკა). იოანე პეტრიწი აქ „სამების“ ცნებასთან აკავშირებს „ტრივიუმს“. მისი მტკიცებით, მშმა ღმერთის ნათელი სულიწმინდის საშუალებით გამოისახა ძე ღმერთში („ნათელსა შორის შენსა ვიხილეთ ნათელი ძესა შორის სულისა მიერ წმიდისა“), ისე გეომეტრიაში სამი ძირითადი შემადგენელია: ზედაპირი, წრფენი და წერტილი (წერტილიდან წრფე-წირის საშუალებით შეიქმნება ზედაპირი). იოანე პეტრიწი თვლის, რომ არითმეტიკაც სამეზაზეა დაფუძნებული („... რიცხვნი ესთა ეთანავეებიან ჩუენსა ამას სამებისა ანგელოზსა წიგნსა“), რადგან რიცხვთა საფუძველია: ერთი, ორი, სამი; ამათგან იწარმოებიან დანარჩენი რიცხვები („ყოველი ერთისა მიერ იწარმოებვის ... ორი გზად არს ... ხოლო სამი დასაწყისი სხუათა რიცხვთა შობისად“). მუსიკაც სამ ხმაზეა დაფუძნებული. ეს-

გელათი. ღვთისმშობლის
ტაძარი. საკურთხეველის
მოზაიკა. 1125-1130 წწ.

ენია: მზახრი, ჟირი და ბამი. ამ სამი სხვადასხვა, ასიმეტრიული ხმის ერთიანობა იძლევა კეთილხმოვანებას (სიმეტრიას). ასეთია იოანე პეტრიწის კონცეფციით „ტრივიუმი“ (გეომეტრია, არითმეტიკა, მუსიკა), რომელიც საღვთისმეტყველო განათლებისათვის აუცილებელ საწყის საფეხურს წარმოადგენს.

იოანე პეტრიწის თვალსაზრისით, შემდგომ, უფრო მაღალ საფეხურს წარმოადგენს “quadrivium“-ი (კვადრივიუმი): რიტორიკა, გრამატიკა, ფილოსოფია, ასტრონომია. მეცნიერი საგანგებოდ განმარტავს ამ მეცნიერებათა არსს. ძველი ბერძნული ტრადიციის საფუძველზე იოანე პეტრიწი რიტორიკის სამ სახეს ასახელებს: სათათბიროს, საპაექროსა და საზეიმოს („თანამზრახველობისა, მეპაექრობისა, დღესასწაულობისა“). გრამატიკის შინაარსი მას ასე ესახება: კითხვა-გამოთქმა, ტროპები, ენათმეტყველება, ეტიმოლოგია, ანალოგია, ნაწარმოებთა გარჩევა. ფილოსოფია სამი სახისაა: პრაქტიკული, თეორიული და დიალექტიკა (საქმიანი, მხედველობითი, განმსიტყველებლობითი ხელოვნება). ასტრონომია კი არის „ვარსკვლავმრიცხველობა“.

უნდა ვიფიქროთ, რომ განათლების ამგვარი სისტემა იყო იმდროინდელ აღმოსავლეთში. ასე იყო ბიზანტიის უმაღლეს სასწავლო ცენტრებში და, როგორც ჩანს, საქართველოშიც.⁸²

გამოთქმულია მოსაზრება და, ვფიქრობთ, იგი არ უნდა იყოს საფუძველმოკლებული, რომ გელათის სამონასტრო კომპლექსის მახლობლად უნდა ყოფილიყო აგებული ქსენონი (ავადმყოფთათვის გან-

კუთვნილი დაწესებულება). არ არის შემთხვევითი, რომ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი გელათის დაფუძნების ამბის გადმოცემის უმაღლეს ხარისხს დაარსების შესახებ ლაპარაკობს: „და კუალად სხუა მოიგონა საქმე, შემსგავსებული მონყალისა და ტკბილისა ღმრთისა სახისა, კაცთმოყუარებისა თვისა“.⁸³ მეფემ „ადგილსა შემსგავსებულსა და შუენიერსა“ ააშენა ქსენონი. აქ მკურნალობდნენ ავადმყოფებს („თვთოსახითა სენითა განცდილნი“). დავით აღმაშენებელმა ქსენონი უზრუნველყო სახმარით“ და ასევე მუდმივი შემოსავლით („განუჩინა შესავალნი და სალუაწნი მათნი ყოვლადვე“). თვით მეფე მიდიოდა და მოინახულებდა ავადმყოფებს, ამხნევებდა თითოეულ მათგანს და მოთმინებისაკენ მოუწოდებდა. პირადად ამოწმებდა მათ ჩაცმულობას („სამოსლები“), საგებელს, ჭურჭელს, საკვებს; საჭირო შემთხვევაში ოქროს გასცემდა ავადმყოფთათვის, ყურადღებისაკენ მოუწოდებდა და აფრთხილებდა ავადმყოფთა ზედამდგომელებს („განკრძალნის ზედამდგომელნი მათნი“) და „განაგოს ყოველი საქმე მათი (ავადმყოფთა – რ. მ.) დიდად შუენიერად და ღვთისმსახურებით“.⁸⁴

გელათის სახარება.
მინიატიურა. XII ს.

დავით აღმაშენებლის სამეფო რეზიდენცია 1122 წლამდე ქუთაისში იყო (თბილისი ჯერ კიდევ არ არის შემოერთებული) და, ამდენად, ქსენონი, რომელიც მეფემ ააგო და ხშირად მოიხილავდა კიდევც, სავარაუდოა, ქუთაისთან ახლოს იქნებოდა. ს. ყაუხჩიშვილი მიანიშნებს, რომ იმდროინდელ განვითარებულ სახელმწიფოებში (მაგალითად, ბიზანტიაში) ცნობილი იყო დაწესებულებათა სისტემა: სამონასტრო

კომპლექსი, უმაღლესი სკოლა და ქსენონი (მაგალითად, პლანუდეს სკოლა კონსტანტინოპოლში).⁸⁵ ასე რომ, სრულიად დასაშვებია დავით აღმაშენებელს ქსენონი გელათში აეგო და ეს უკანასკნელი სამონასტრო და სასწავლო კომპლექსის შემადგენელ ნაწილად ქცეულიყო. არის ვარაუდი, რომ ქსენონი შემორჩენილი სოხასტერის ფარგლებში იყო. ქსენონის გელათში არსებობა იძლეოდა საფუძველს (ს. ყაუხჩიშვილი, მ. შენგელია) გელათის აკადემიაში მედიცინის სწავლების არსებობის ვარაუდისათვის. ამას ისიც ამაგრებს, რომ იოანე პეტრიწს დიდი სამედიცინო ცოდნა გააჩნდა.⁸⁶ მას თავისი შეხედულებები და დამოკიდებულება ჰქონდა სამედიცინო საქმესთან, ავადმყოფის მკურნალობასთან. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ იოანე პეტრიწმა თარგმნა ნემესიოს ემესელის თხზულება „ბუნებისათვის კაცისა“, რომელიც ერთ-ერთ საუკეთესო სახელმძღვანელოდ ითვლებოდა მედიცინის დაუფლებისათვის. ასე რომ, შესაძლებლად უნდა ჩაითვალოს გელათის აკადემიაში მედიცინის (სამკურნალო საქმის) სწავლება,⁸⁷ რომელსაც სასწავლო-პრაქტიკულ ბაზად იქვე ქსენონი ექნებოდა.

გელათის აკადემიის შენობის შესასვლელის გვერდით, მესამე სართულზე არის ოთახი, რომელიც არ ყოფილა გადახურული. როგორც ჩანს, აქ ღამლამობით ცთომილებზე დაკვირვება ხდებოდა. ადგილობრივი მოსახლეობის გადმოცემით, გელათის მიდამოებში „დობორეს“ მთაზე იდგა კოშკი (ამჟამად მხოლოდ ნანგრევებია შემორჩენილი), საიდანაც ვარსკვლავებს აკვირდებოდნენ.⁸⁸

ამგვარად, გელათის უმაღლესი სკოლა-აკადემია იმდროინდელი უნივერსიტეტის ბადალი სასწავლო დაწესებულება იყო, რომელიც მაშინდელ სტანდარტებს შეესაბამებოდა, როგორც სავალდებულო საგნების სწავლებით, ისე ლექტორთა (მოძღვართა) მაღალი დონით. აქ ჩვენ იოანე პეტრიწსა და არსენ იყალთოელთან ერთად ვხედავთ

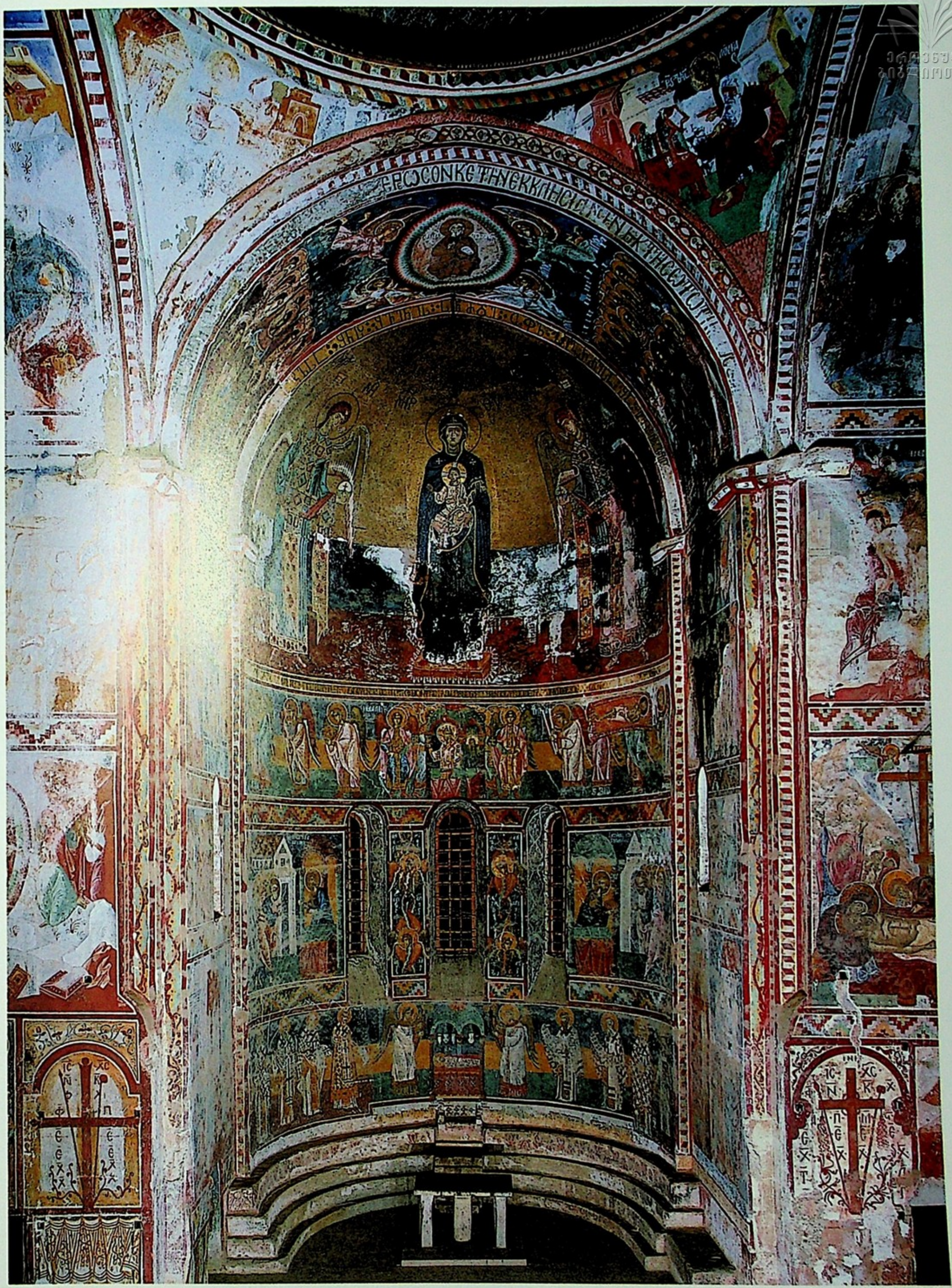
ეფრემ მცირეს, იოანე ტარიჭისძეს, თეოფილე ხუცესმონაზონს, იეზუკიელსა და სხვ. („მთარგმანებელნი წიგნთანი: ეფრემ მცირე და თეოფილე და არსენ იყალთოელი და იოვანე ტარიჭისძე“).⁸⁹

ეფრემ მცირე წარმატებული მეცნიერი – ფილოლოგი, ისტორიკოსი და ფილოსოფოსი იყო. ეწეოდა აქტიურ მთარგმნელობით მოღვაწეობას. არის მოსაზრება, რომ ეფრემი ვაჩე კარიჭისძის შვილი იყო.⁹⁰ მამა-

გელათის სახარება. XII ს. ფოტო ექვთიმე თაყაიშვილის ფონდიდან.

მისი ვაჩე 1027 წელს (ბაგრატ IV-ის გამეფებისას) ბანელ ეპისკოპოს იოანესთან და სხვა ტაოელ აზნაურებთან ერთად საბერძნეთში წავიდა.⁹¹ ეფრემს კონსტანტინოპოლში მიუღია განათლება და შემდეგ გარკვეული დროის განმავლობაში შავ მთაზე მოღვაწეობდა. აქ

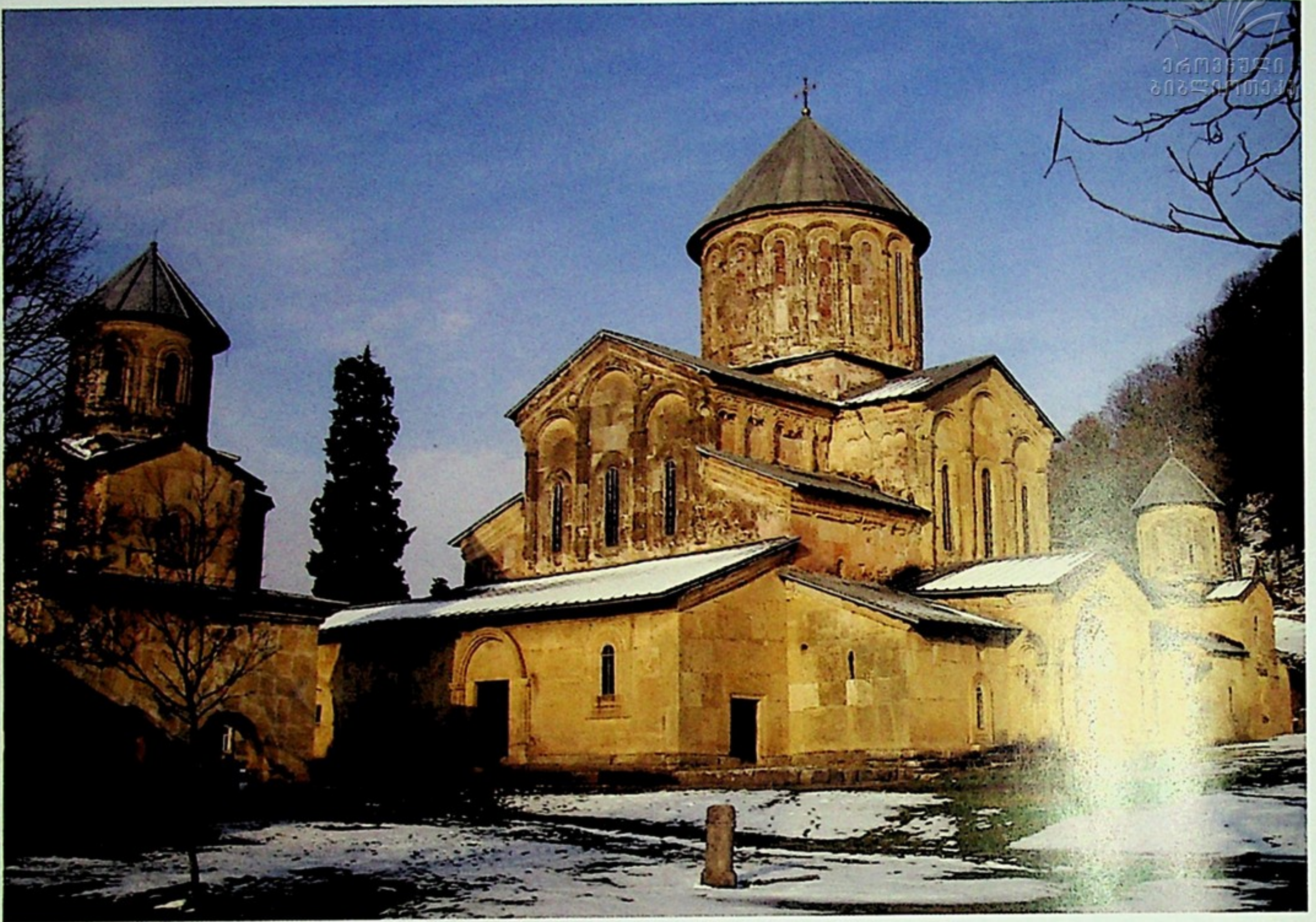

ლეთისგუბოლის ტაძარი. საკურთხეველი.

ღვთისმშობლის ტაძრის მოზაიკა. მიქაელ და გაბრიელ მთავარანგელოზები.
ფოტოები ექვთიმე თაყაიშვილის ფონდიდან.

გელათი. წმ. ნიკოლოზის, ღვთისმშობლისა და წმ. გიორგის ეკლესიები. ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან.

ეფრემ მცირესთან ერთად იყო მეცნიერთა ჯგუფი (გიორგი მთაწმინდელი, კვირიკე ბერი, ანტონი ტბელი, საბა სულაღსძე თუხარელი, ეფრემ დიდი ოშკელი, იოანე მთავარაღსძე და სხვ.), რომელიც როგორც ორიგინალურ თხზულებებს ქმნიდა, ისე თარგმნიდა სხვადასხვა ნაწარმოებებს. კ. კეკელიძეს საეჭვოდ მიაჩნია დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ცნობა ეფრემ მცირის გელათში მოღვაწეობის თაობაზე, თუმცა მეცნიერის დიდ როლსა და გავლენას გელათურ სწავლა-განათლებასა და მეცნიერებაზე არ უარყოფს.⁹²

იოანე პეტრინის თანამედროვეა იეზუიტი. იგი იყო ღვთისმეტყველი, რიტორი და ფილოსოფოსი. ანტონ კათალიკოსი მას თავის „წყობილსიტყვაობაში“ იოანე პეტრინსა და არსენ იყალთოელს ადარებს, ხოტბასაც ასხამს („შენნი შაირნი, იეზუიელ დიდო, აკროსტიხურნი, იასპ-სჭკრუენ სარდიონ, მარგარიტებენ ურთიერთას კიდულნი“).

ფრიად განათლებული ღვთისმეტყველი და რიტორი იყო იოანე ტარიჭისძე, რომელიც შესანიშნავად ფლობდა ბერძნულ ენას. მან „მრავალნი საღმრთო წერილნი გადმოიღო ქართულ ენასა ზედა“ (იოანე ბატონიშვილი).

ამ პერიოდის მნიშვნელოვანი მოღვაწე ჩანს თეოფილე ხუცესმონაზონი, რომელიც აქტიურ სამეცნიერო და მთარგმნელობით საქმიანობას ეწეოდა.⁹³ მისივე თანამედროვეა ფილოსოფოსი, რიტორი და ღვთისმეტყველი პეტრე გელათელი.⁹⁴ მას უთარგმნია იოანე სინე-

ლის „კლემაქსი“. ეს თარგმანი გელათში შეუსრულებია („კიბე განსანთლე გელათს ნაგები“). განსხვავებით ექვთიმე ათონელისა, პეტრეს დედნად ის რედაქცია აუღია, სადაც თანდართული იყო ფოტი პატრიარქის სქოლიოები. თარგმანი წინანდელთან შედარებით უფრო სრულყოფილია. მიჩნეულია (პლ. იოსელიანი, კ. კეკელიძე), რომ გელათში მოღვაწეობდა „აბდულმესიანის“ ავტორი იოანე შავთელი („... რომელმან მოიგო ცხოვრება თვისი გელათისა მონასტერსა შინა“). მემატიანეებს იგი მეფე თამარის სამეფო კართან დაახლოებულ პირად მიაჩნიათ. ბასილი ეზოსმოძღვარი ასე წარმოადგენს იოანე შავთელს: „... იოანე შავთელი, კაცი ყოვლად განთქმული და საკვრველი მოღვაწეობათა შინა და ლექსთა გამომთქმელი“.⁹⁵ ასეთივე შეფასებას აძლევს „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანის ავტორიც: „... შავთელი, კაცი ფილასოფოსი და რიტორი, ლექსთა გამომთქმელი და მოღვაწეობათა შინა განთქმული“.⁹⁶ იოანე შავთელმა დაწერა „გალობანი ვარძიის ღვთისმშობლისანი“, რომელიც ლიტურგიკული კანონის სახით შექმნილი იამბიკოა ღვთისმშობლის პატივსაცემად. შემთხვევითი არ არის, რომ ამ იამბიკოს ხელნაწერი გელათის წიგნთსაცავში იყო დაცული.

ღვთისმშობელი ყრმით.
მოზაიკა. ფრაგმენტი.

გელათში მოღვაწეობდა ჰიმნოგრაფი არსენ ბულმაისიმისძე, საქართველოს კათოლიკოსი XIII საუკუნის პირველ ნახევარში. მან დაწერა ქართველ წმინდანთა სადიდებელი საგალობლები, საეკლესიო დღესასწაულებისა და მსოფლიო ეკლესიის სადიდებელი ნაწარმოებები. ურთიერთობა ჰქონდა ვარდან და აბუსერ აბუსერიძეებთან (ივანე ხიხათა ერისთავთერისთავის შვილები). მათთან ერთად, ჯალალედინისა და მონღოლების შემოსევის დროს იბრძოდა საქართველოს დამოუკიდებლობისა და სიმტკიცისათვის, ამხნევებდა მტრებისაგან შევიწროვებულ ქართველებს. აბუსერ აბუსერისძეს უთხოვია არსენისათვის საგალობლის შექმნა („... აბუსერი არსენის მიმართ გალობათა თქუმისა იძულება მოიგონა“).⁹⁷ გელათიდან არსენ ბულმაისიმისძემ საპასუხო წერილი გაუგზავნა („რომელი მოწერა გელათით ამათვე გალობათა-თანა“).⁹⁸ ეს წერილი წერის მანერით, ფორმით, აზრთა სიღრმით, ვფიქრობ, ქართული ეპისტოლარული მემკვიდრეობის შედეგია. წერილში ნათლად ჩანს მისი ავტორის მაღალი განათლება, წერის დიდი ოსტატობა-მჭევრმწერლობის (არ ვიცი, რამდენად ზუსტად ვხმარობ ამ სიტყვას) განსაკუთრებული უნარი. არსენი თავმდაბლად მიმართავს აბუსერს, რომ მისი თხოვნის

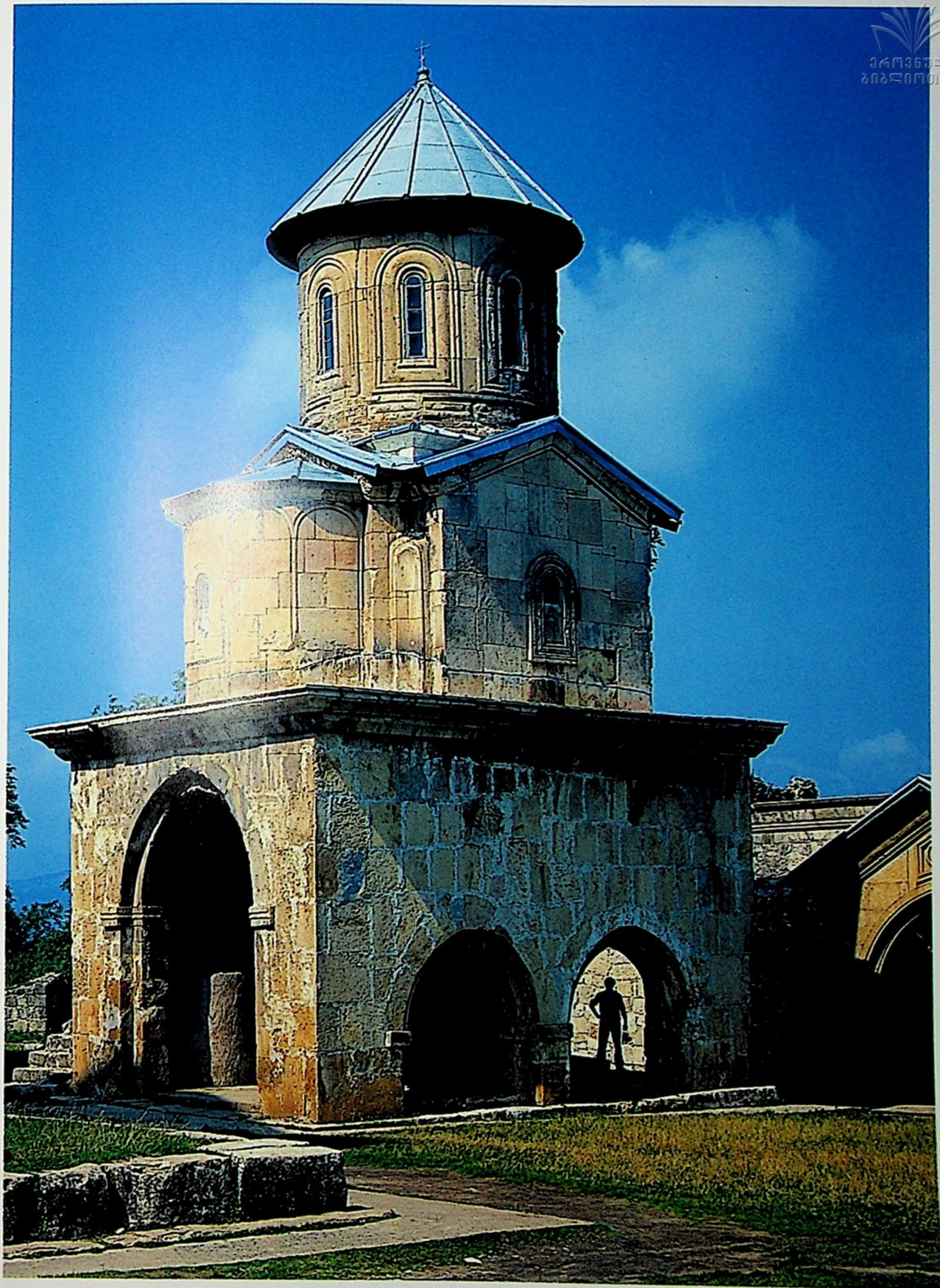

მაცხოვრის ხატი
გელათიდან. XI-XII სს.

შესრულება ძალზე რთულია: თქვენ მომად-
ექით „ღირღლოვანსა შინა ურწყულსა ხევისა
უდაბნოვასა“⁹⁹ და გგონივართ „მდინარე და
მდიდრობასა ნილოვსა (ნილოსისა – რ. მ.)¹⁰⁰
არსენ ბულმაისიმისძეს მიაჩნია, რომ თხოვ-
ნა-დავალება აბუსერისა მეტად საპასუხ-
ისმგებლოა, რადგან „ყოველი წერილი ძეგლი
არს მეტყუელი, გამომაჩინებელი აღმწერლი-
სა საუკუნოდ, რომელსამე საქებელ ყოფად,
ხოლო სხვისა განქიქებად უმეცრებისა“.¹⁰¹ არ-
სენი იხსენებს იოანე ოქროპირის სიტყვებს,
რომ ვისაც სულიწმიდისაგან არ მიუღია
რიტორობის მადლი, ისინი მსგავსნი არიან
„ბრმისა, კედელთა მფეშუებელისა“. მაგრამ
აქვე ხაზს უსვამს აბუსერისადმი დიდ სი-
ყვარულს და ქვეყნისადმი პასუხისმგებლობას
და თანხმდება თხოვნაზე („გარნა ვიძლიე“):
„... დიდ არს ძალი სიყვარულისა, რომელი
მორჩილ ჰყოფს გონებასა, შეკადრებად შეუ-
კადრებელთაცა“.¹⁰²

მეცნიერთა მიერ (კ. კეკელიძე, დ. მელიქიშვილი) გელათის მეც-
ნიერულ-ლიტერატურული სკოლის წარმომადგენლადაა მიჩნეული
ნიკოლოზ გულაბერისძე. იგი 1150-1178 წწ. საქართველოს კათო-
ლიკოსი იყო. ჩვენამდე შემონახულია ნიკოლოზ კათოლიკოსის თხ-
ზულება „საკითხავი სუეტისა ცხოველისა, კუართისა საუფლოვსა
და კათოლიკე ეკლესიისა“. აქ, ფაქტობრივად, აღწერილია ის სას-
წაულები, რომელნიც სვეტიცხოვლის მიერ ხდებოდა ქართველების
გაქრისტიანებისას თუ შემდგომ პერიოდში. ნიკოლოზ გულაბერისძემ
წარმოადგინა სრული მიმდინარეობა (განგება) სვეტიცხოვლობისა
(ე. ი. ღვთის მსახურების შესრულების წესისა დღესასწაულისას).¹⁰³
ნიკოლოზ გულაბერისძემ ბერძნულიდან თარგმნა დოგმატიკური, ეგ-
ზეგეტიკური და პოლემიკური ხასიათის თხზულებანი. ნიშანდობლივ-
ია, რომ ეს თარგმანები მოთავსებული იყო გელათის ხელნაწერთა
საცავში (გელათის მონასტერში არსებული მეცნიერულ-ლიტერატუ-
რული ხელნაწერები დაცულია ქუთაისის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ
მუზეუმში).

გელათის მონასტრის ერთ-ერთ „სჯულისკანონს“ (XIII საუკუნის
პირველი ოცნლეული) დართული აქვს ანდერძი, სადაც მოიხსენიება
გრიგოლ ჩახრუხაძე, რომელსაც ხელით („თვსითა ხელითა“) გადაუ-
წერია ეს „სჯულისკანონი“ („... გლახაკი ფრიად ცოდვილი გრიგო-
ლი ჩახრუხაძე მომიხსენეთ წმიდათა შინა ლოცვითა თქუენტა,
რომელმან დიდისა გულისმოდგინებითა გადაწერე... ქრისტიანეთა
წინამძღუარი დიდი ესე სჯულისკანონი“). მას დედნად გამოუყენებია
ბორენა დედოფლის (ბაგრატ IV-ის მეუღლე) გაზრდილი, შესანიშნა-

ნმ. ნიკოლოზის ეკლესია. XIII ს.

ნმ. მამაჲს ტონდო
გელათიდან. XI ს.

ვი კალიგრაფის იოანე დიაკონის ხელით გადანერვილი
ნუსხა (არსენ იყალთოელის თარგმანი).

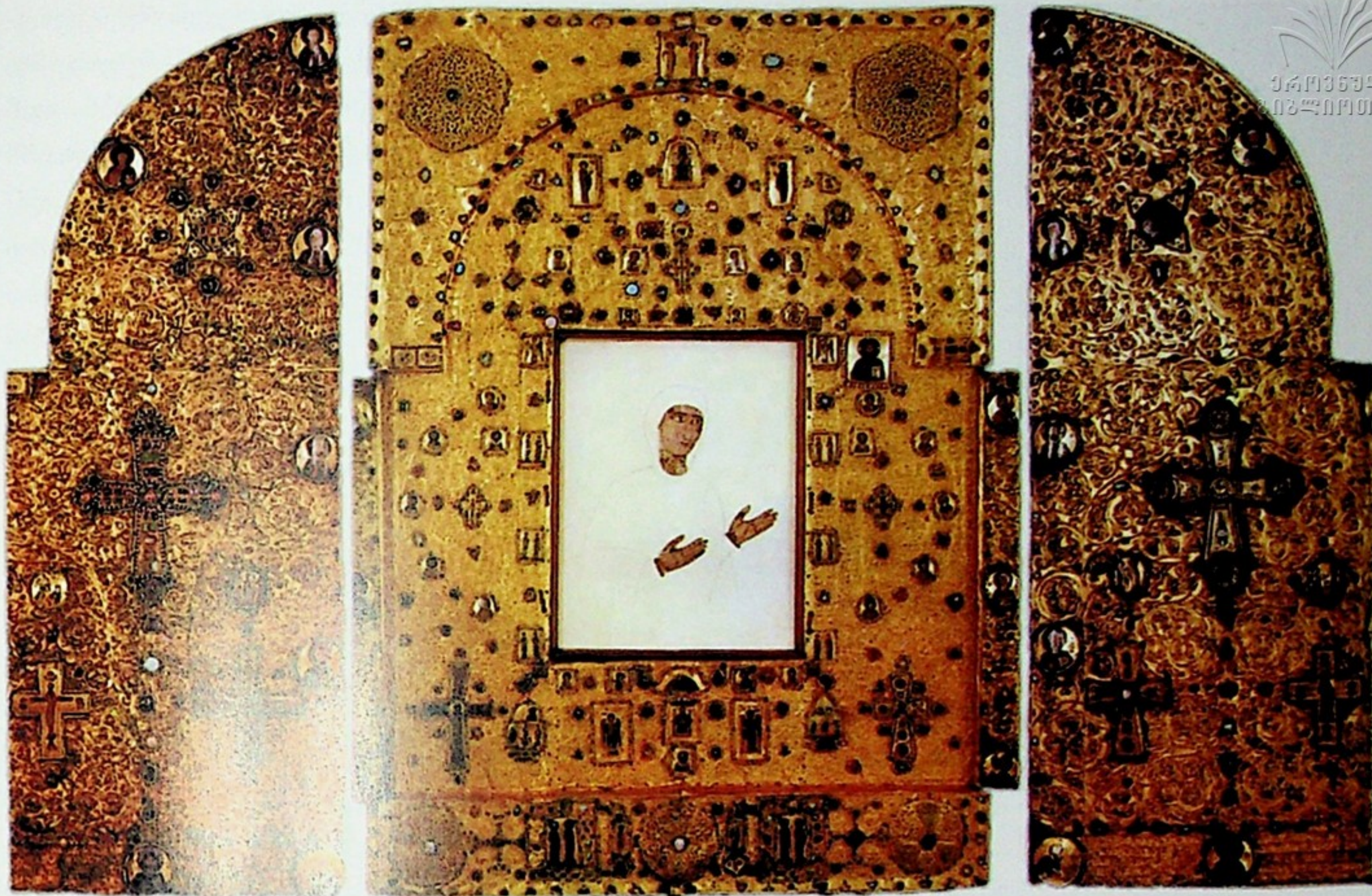
გელათის სკოლამ უდიდესი როლი შეასრულა ქვეყ-
ნის კულტურულ ცხოვრებაში. თვით შოთა რუსთაველი,
შუა საუკუნეების ეს უდიდესი მოღვაწე, თავისი მსო-
ფლმხედველობით ორგანულ კავშირშია ამ სკოლასთან
(დ. მელიქიშვილი).

როგორც ვხედავთ, გელათის აკადემიაში სასწავლო
დისციპლინებთან ერთად ვითარდებოდა ლიტერატურა,
ფართო გზა ჰქონდა გახსნილი მთარგმნელობით საქმი-
ანობას. თავისი ადგილი ჰქონდა ხელნაწერი წიგნების¹⁰⁴
გაფორმებას, მინიატურებს. დამახასიათებელია ლამაზი

კალიგრაფია, მრავალფეროვანი ორნამენტი და დახვეწილი მინიატურული მხატვრობა. აქვე მნიშვნელოვანი ყურადღება ექცეოდა სახვით ხელოვნებას. თუ XI საუკუნის პირველ ნახევარში შესამჩნევია სკულპტურულობისაკენ სწრაფვა, შემდგომ პერიოდში ეს ნაკლებად ჩანს. წინა პლანზე გამოდის დეკორატიულობა (ორნამენტი). ორნამენტულობის ნიმუშია ხახულის ხატი გელათიდან (XII საუკუნის პირველი ნახევარი), რომელიც მსოფლიო ოქრომჭედლობის ერთი უნიკალური ნაწარმოებია. გელათის საოქრომჭედლო სკოლამ (ტბეთისა და ოპიზის სკოლების პარალელურად) გარკვეულად დამოუკიდებელი მონუმენტური სახე შეიმუშავა ხელოვნებაში. ქართული ოქრომჭედლობის ნიმუშები არაფრით ჩამოუვარდებოდა ბიზანტიურს, ბევრი მათგანი კი მნიშვნელოვან ადგილს იჭერს მსოფლიო მასშტაბითაც. სამაგალითოდ დავასახელებთ „ხახულის ღვთისმშობლის“ ხატს, რომლის სახატე გელათში გაიჭედა და რომელიც მხატვრული შესრულების, მინანქრის რაოდენობითა და დამუშავებით უნიკალურად ითვლება.

ცნობილი ხელოვნებათმცოდნე, თბილისის უნივერსიტეტის პირველი საპატიო პროფესორი ნიკოდიმ კონდაკოვი თვლიდა, რომ გელათის მონასტრის საუნჯეს (მინანქრიანი ნაკეთობები ჰქონდა მხედველობაში) მხოლოდ ვენეციის ნმ. მარკოზის ტაძრის საგანძური თუ შეედრებოდა (ეს იყო აღმოსავლეთში ნაყიდი და დატაცებული ნაკეთობები).¹⁰⁵

სავარაუდოა (ამგვარი შესაძლებლობა ადრეც იყო დაშვებული), რომ გელათში ოქრომჭედლობის სკოლასთან ერთად მონუმენტურ (კედლის) მხატვრობასაც დიდი ყურადღება ექცეოდა, საგანგებოდ შეისწავლებოდა იგი. გელათის ტაძრის გუმბათის ყელში, მხატვრული კომპოზიციების ქვემოთ არის წარწერა, რომელშიც მოიხსენიება სიმეონი და თეოდორი. ესენი, როგორც ჩანს, გელათელი მხატვრები არიან. თანაც სიმეონი „გამდელად“ მოიხსენიება. ცხადია, იგი მხატვრების აღმზრდელი (მოძღვარი) იყო. საერთოდ, სამონასტრო ცენტრები ზრდიდნენ (ამზადებდნენ) სხვადასხვა დარგის ოსტატებს. ამდენად, სრულიად ბუნებრივია, რომ გელათის მონასტერს, მასთან არსებულ აკადემიას მხატვრები მოემზადებინა. ზემოხსენებული

ხახულის ღვთისმშობლის ხატი. X-XII ს.

ღვთისმშობლის ხატი გელათიდან. XVI ს.

მაცხოვრის ხატი გელათიდან.
ფოტო ექვთიმე თაყაიშვილის ფონდიდან.

გელათის სახარება. XII ს. მინიატიურა.

თეოდორი-თევდორე შემდგომ პერიოდში „მეფის მხატვრად“ მოიხსენიება. მან არაერთი ტაძარი მოხატა.¹⁰⁶

ამგვარად, როგორც დავინახეთ, გელათში ცხოვრება დულდა, კონფესიურთან ერთად დიდი შემოქმედებითი საქმიანობა წარმოებდა. იგი XII-XIII საუკუნეებში ამართლებდა ათენისა და იერუსალიმის მემკვიდრის ფუნქციას. საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობა (მონღოლების შემოსევები,

თემურ-ლენგის შემოსევები, ქვეყნის შიგნით მიმდინარე რთული სოციალურ-პოლიტიკური პროცესები) თავის გავლენას ახდენს გელათის აკადემიის საქმიანობაზე.

დავით აღმაშენებელმა, დაფუძნების უმაღლეს, გელათის მონასტერს შესწირა უმემკვიდრეოდ დარჩენილი „მამული ლიპარიტეთი“ (არგვეთისა და კაცხის მამულები), მრავალი სოფელი („მრავალთა და სამართლიანთა უსარჩლელ-მოუხუეჭელთა სოფელთა თანა“) და ამით გელათის მონასტრის მსახურნი უზრუნველჰყო მატერიალურად, „უზრუნველი ტრაპეზი განუჩინა“¹⁰⁷ მათ. დავითი შემდგომ პერიოდშიც არ აკლებდა გელათს მზრუნველობას. „ანდერძი დავით აღმაშენებლისა შიომღვიმისადმი“ გვაუწყებს, რომ დავით აღმაშენებელმა გასცა განკარგულება თურქ-სელჩუკებთან ბრძოლაში ნადავლი ნივთები, რომლებიც არსენსა და ივანეს ჰქონდა მიბარებული, მის შვილს დემეტრეს გელათის მონასტრისათვის გაეგზავნა („... სხუად ჭურჭელი, იავარი სპარსთად, რომელი არსენისდა და იოვანესდა მიმითუალავს, იგი, მისსა ჟამსა, ჩემსა მონასტერსა გაგზავნოს ძემან ჩემმან დემეტრე“).¹⁰⁸ არც სხვა მეფეები აკლებდნენ ყურადღებას გელათის მონასტერს და იგი მსხვილ სამეურნეო ერთეულად გადაიქცა. მის დაქვემდებარებაში მოექცა მრავალი სოფელი (საბანელა, კვახჭირი, დერჩი, ნობარევი, ჩუნეში, საბუე, მუხალრუა, კვაშხიეთი და სხვ.), ასეულობით კომლი გლეხი (ფარცხანაყანევი, ნოქალაქევი, ჩხარში, თერჯოლაში, სორმონში, კურსებში, ჯვარისაში, შავრაში, ბოსლევში, სიმონეთში, პატრიკეთში, გეგუთში, ძევრში და სხვ.), ვენახები, ზვრები, ტყეები, წისქვილები, სავაჭრო დუქნები და სხვ.

გელათი გათავისუფლებული იყო საეპისკოპოსო და საკათალიკოსო გადასახადისაგან. მართვა-გამგეობა ავტონომიური იყო.¹⁰⁹ იგი მხოლოდ მეფის ხელისუფლებას აღიარებდა. მეფე თავისი წარმომადგენლის საშუალებით ერეოდა აქაურ სასულიერო საქმეებში (დავით აღმაშენებლის დროს ასეთი იყო მისი პირადი მოძღვარი არსენი).

ქვეყნის პოლიტიკურ გართულებებთან ერთად ეკონომიკაც იწყებს დაქვეითებას. ეს განსაკუთრებით შეიმჩნევა XV საუკუნიდან. საერთო მდგომარეობა უარყოფით გავლენას ახდენდა გელათის აკადემიაზეც. საქართველოს სამეფოს ცალკეულ ფეოდალურ ერთეულებად დაშლამ (XV საუკუნის მეორე ნახევარი) აკადემიის დაქვეითება-დამცრობა დააჩქარა. 1510 წლის 23 ნოემბერს ოსმალების მრავალრიცხოვანი ჯარი სელიმის მეთაურობით (მას მზეჭაბუკ ათაბაგიც მიემხრო) შემოესია იმერეთს, ააოხრა და გადაწვა ქუთაისი და გელათი. ხანძარმა დიდი ზიანი მიაყენა გელათის აკადემიის შენობას. ეს შენობა საბოლოოდ XVIII საუკუნეში განადგურდა ლეკთა მარბიელი რაზმის შემოჭრის შედეგად (1759 წლის 10 აგვისტოს).

XVI საუკუნის პირველი ნახევრის შემდეგ გელათის აკადემიამ ფუნქციონირება შეწყვიტა. გაქრა მოძღვართმოდღვრის ინსტიტუტი. ისტორიამ ოთხი მათგანის სახელები შემოგვინახა. ესენია: ანტონი (XIII ს.), საბა (XIV ს.), ილარიონი (XVI საუკუნის ათიანი წლები) და მანასე (XVI საუკუნის ოციანი წლები). უმაღლესი სასწავლო ცენტრის გაუქმების მიუხედავად, გელათმა შეინარჩუნა ლიტერატურული საქმიანობის წარმმართველის ფუნქცია. ამ დროს ლიტერატურული ნაწარმოებები ნაკლები ინტენსივობით იქმნებოდა, ძირითადად ხელნაწერთა გადანერა მიმდინარეობდა. სრულიად ბუნებრივია, რომ გელათში მრავალი ხელნაწერი ინახებოდა. მათი სიმრავლითა და მინიატურული დამუშავებით, არაერთი უცხოელი სტუმარი განცვიფრებულა.

წმ. გიორგის ეკლესია,
ღვთისმშობლის ეკლესია
და სამრეკლო.
ხედი ჩრდილო-
აღმოსავლეთიდან.

უდიდესია გელათის სასწავლო-სამეცნიერო კომპლექსის, როგორც პირველი საუნივერსიტეტო ტიპის დაწესებულების მნიშვნელობა და ვით აღმაშენებელი და მისი მომდევნო მეფეები, რამდენადაც შეეძლოთ, დიდ ყურადღებას უთმობდნენ განათლებასა და კულტურას, ხელოვნების წინსვლას; პრაქტიკულ ნაბიჯებს დგამდნენ სხვადასხვა ქვეყნებთან კულტურული კონტაქტების დამყარებისათვის. გელათის აკადემიამ ამ ურთიერთობებზე კეთილისმყოფელი გავლენა მოახდინა. და ვით აღმაშენებელმა ცალკე სახლიც აუშენა უცხო ქვეყნების მეცნიერებს, ფილოსოფოსებსა და პოეტებს. საქართველოს მეფე ნიკთიერადაც ეხმარებოდა და დარბაზობებსაც უმართავდა მათ.

გელათის აკადემია პოლიტიკურად დანინაურებული, ეკონომიკურად ძლიერი და კულტურულად მაღალგანვითარებული ქვეყნის პირმშო იყო და ნათლად უჩვენებდა, რომ საქართველოში განათლება და კულტურა ერთიანი ფეოდალური სახელმწიფოს ძლიერების სიმაღლეზე იდგა.

გელათის აკადემიის (შესაბამისად ქართული განათლებისა და მეცნიერების) ბედი საქართველოს სახელმწიფოს ბედის ანალოგიური იყო. სწორედ ისტორიულმა ქარტახილებმა განაპირობა საქართველოს დაღმასვლა. ამან კი, თავის მხრივ, დაამცრო მეცნიერებისა და კულტურის განვითარება და ერთ დროს სახელოვანი უმაღლესი სასწავლო ცენტრის არსებობის შეწყვეტა განაპირობა.

გელათმა შეასრულა თავისი ისტორიული მისია – „სხვა ათინად“ და „მეორე იერუსალიმად“, სიბრძნისა და რწმენის ცენტრად მოეწვლინა ქვეყანას. როცა გელათის აკადემიის არსებობის შეწყვეტიდან თითქმის ოთხასი წლის შემდეგ დაისვა უნივერსიტეტის დაარსების საკითხი, მისმა თაოსნებმა და, უწინარესად, ივანე ჯავახიშვილმა ამ ახალი ტაძრის გახსნის დღედ 26 იანვარი (ახალი სტილით 8 თებერვალი) დასახეს. ეს და ვით აღმაშენებლის მოხსენიების დღეა. ამით ხაზი გაუსვეს იმ გარემოებას. რომ თბილისის უნივერსიტეტი მემკვიდრეა ძველი ქართული განათლებისა და კულტურის ტრადიციებისა, მემკვიდრეა გელათის აკადემიისა. ასე რომ, ქართული უმაღლესი განათლებისა და მეცნიერების ისტორია ათეულ საუკუნეებზე მეტს მოითვლის.

P. S.

გელათის აკადემიის სიცოცხლე განახლდა. სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის, უწმიდესისა და უნეტარესის ილია II-ის თაოსნობით 1995 წლის 25 მაისს შეიქმნა გელათის სამეცნიერო აკადემია, რომელიც უაღრესად ნაყოფიერ და ინტენსიურ საქმიანობას ეწევა.

შენიშვნები

- ¹ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი. ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1955, გვ. 330. თ. ჟორდანიას მოაქვს ცნობა გელათ-გარეჯის უდაბნოს ქრონიკიდან: „ქქსა სუდ ამა ქორონიკონამდის გელათი რომ დანყებულა ფ (ხუთასი) წელიწადი გარდასულიყო“! სუდ – 1606 წელია. $1606-500=1106$ წ. ამასვე ადასტურებს შემოქმედის გულანიც: „ქქსა ტკვ (1106 – რ. მ.) აქა დავით გელათი დაიწყო“. იხ. თ. ჟორდანია, ქრონიკები, I, ტფ., 1893, გვ. 238-239. იხ. აგრეთვე ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, თბზულებანი თორმეტ ტომად, თბ., 1983, გვ. 216; რ. მეტრეველი, დავით IV აღმაშენებელი. მეფე თამარი, თბ., 2002, გვ. 341-342.
- ² ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 329-330.
- ³ იქვე, გვ. 330.
- ⁴ იქვე, გვ. 329.
- ⁵ თ. ჟორდანია, ქრონიკები, I, ტფ., 1893, გვ. 246.
- ⁶ ანდერძი დავით აღმაშენებლისა, ქართული სამართლის ძეგლები. ი. დოლიძის გამოც., II, თბ., 1965, გვ. 19-20.
- ⁷ იქვე, გვ. 20.
- ⁸ დემეტრე I მონაზვნობაში დანიელად იწოდებოდა.
- ⁹ თ. ჟორდანია, ქრონიკები, I, გვ. 144.
- ¹⁰ შ. ნუცუბიძე, ქართული ფილოსოფიის ისტორია, I, თბ., 1956, გვ. 484-485; ს. ყაუხჩიშვილი, რიტორიკული განათლება ძველ კოლხეთში. „საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე“, 1940, ტ. X-B; ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, თბზულებანი თორმეტ ტომად, თბ., 1979, გვ. 314. იხ. აგრეთვე, სვ. გამსახურდია, სწავლა-განათლება ძველ საქართველოში, თბ., 1975.
- ¹¹ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბ., 1980, გვ. 80-81; სვ. გამსახურდია, სწავლა-განათლება ძველ საქართველოში, თბ., 1975, გვ. 14-15.
- ¹² გიორგი მერჩული, შრომა და მოღუანება ღირსად ცხოვრებისა წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა გრიგოლისი, ჩვენი საუნჯე, I, თბ., 1960, გვ. 133.
- ¹³ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბ., 1980, გვ. 82. იმ დროის საქრისტიანო აღმოსავლეთში ცნობილი იყო ნიზიბინის სკოლა და ივარაუდება, რომ საქართველოს განათლების კერები ამ სკოლის პრინციპებზე იყო აგებული.
- ¹⁴ „ცხოვრება იოანესი და ეფთვიმესი“, ა. შანიძის გამოც., თბ., 1946, გვ. 20.
- ¹⁵ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, თბზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. II, თბ., 1983, გვ. 337-338.
- ¹⁶ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბ., 1980, გვ. 101.
- ¹⁷ აღნიშნულ ტიპიკონს და, საერთოდ, პეტრიწონის მონასტრის ისტორიას ფუნდამენტური გამოკვლევა მიუძღვნა აკადემიკოსმა აკაკი შანიძემ და მეცნიერებაში არსებულ ზოგიერთ სადავო საკითხს დასაბუთებული პასუხი გასცა (იხ. ა. შანიძე, ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი, თბ., 1971); იხ. აგრეთვე, Н. Ломоури, К истории грузинского Петрицонского монастыря, Тб., 1981.
- ¹⁸ ა. შანიძე, ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი, თბ., 1971, გვ. 109.
- ¹⁹ იოანე პეტრიწმა განათლება მიიღო კონსტანტინე მონომახის მიერ განახლებულ კონსტანტინოპოლის აკადემიაში. თარგმნა არისტოტელეს თბზულებები: „ტიპიკა“ და „განმარტებისათვის“, ნემესიოს ემესელის თბზულება „ბუნებისათვის კაცისა“ და პროკლე დიადოხოსის „კავშირში“ (ამ უკანასკნელს თან დაურთო თავისი შრომა „განმარტებანი პროკლესთვის დიადოხოსისა და პლატონურისა ფილოსოფიისათვის“). აქვს ბევრი სხვა თარგმანი და ორიგინალური შრომა.
- ²⁰ ა. შანიძე, ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი, გვ. 116.
- ²¹ იქვე.

- 22 გ. თავზიშვილი, რჩეული პედაგოგიური თხზულებანი, თბ., 1974, გვ. 27.
- 23 კ. კეკელიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 107; იხ. აგრეთვე, Г. Мchedlidze, Гелатская академия наук, история и современность, Кутаиси, 2005, гв. 37-55.
- 24 იქვე, გვ. 102.
- 25 თ. ჟორდანია, ქრონიკები, I, ტფ., 1893, გვ. 208-209.
- 26 ცნობანი ეფრემ მცირეს შესახებ, თ. ჟორდანია, ქრონიკები, I, გვ. 218-219; კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, გვ. 107.
- 27 საბას ლავრა პალესტინაში იყო და მნიშვნელოვან კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობას ეწეოდა. IX-X სს-ში მისი მკვიდრნი შეავიწროვეს არაბებმა. ამიტომ ქართველთა რიცხვი აქ შემცირდა. ქართველებმა უფრო მყუდრო, მიუვალი ადგილი აირჩიეს სინას მთაზე და X ს. მეორე ნახევრიდან იქ დამკვიდრდნენ. ნიშანდობლივია, რომ მათ საბას ლავრის ტრადიციები (ნიგნების თარგმნა, გადანერა და სხვ.) თან გადაიტანეს.
- 28 კ. კეკელიძე, ქართველ ქალთა კულტურულ-საგანმანათლებლო კერები საშუალო საუკუნეთა მახლობელ აღმოსავლეთში, „ენიმკის მოამბე“, XIII, გვ. 107-118.
- 29 XIX საუკუნის დასაწყისიდან ამ მონასტერში ქართველები აღარ მოიხსენიებიან.
- 30 შ. ნუცუბიძე, ქართული ფილოსოფიის ისტორია, I, თბ., 1956, გვ. 438.
- 31 იქვე.
- 32 რ. მეტრეველი, დავით IV აღმაშენებელი, მეფე თამარი, თბ., 2002, გვ. 339-365.
- 33 ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1955, გვ. 357.
- 34 იქვე.
- 35 ლ. გრიგოლაშვილი, დავით აღმაშენებლის „გალობანი სინანულის“ კონცეფციისათვის. კრებ.: ქართული ლიტერატურის საკითხები, II, თბ., 1971, გვ. 45-113.
- 36 საგულისხმოა სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის, უწმიდესის და უნეტარესის ილია II-ის სააღდგომო ეპისტოლეში (2006 წ.) მოცემული სახარების პრინციპებიდან გამომდინარე შეგონება: „... თავმდაბლობა არის კიდევ ერთი უმთავრესი თვისება პიროვნებისა, იგი ერთი მხრივ იცავს ადამიანს ამპარტავნების სენისაგან და მეორეს მხრივ უნარჩუნებს მას ინდივიდუალიზმს, მეობასა და ღირსებას“.
- 37 ვარდან ბარძებრდეცი, მსოფლიო ისტორია, გამოსცა მკრტიჩ ემინმა, მოსკოვი, 1861, გვ. 157.
- 38 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 329.
- 39 იქვე.
- 40 იქვე.
- 41 იქვე.
- 42 გ. ჩუბინაშვილი, საქართველოს საერო ხუროთმოძღვრების რამდენიმე ნიმუში, თბილისის უნივერსიტეტის მოამბე, ტ. III, 1923, გვ. 117-120
- 43 ს. ყაუხჩიშვილი, გელათის აკადემია, თბ., 1948, გვ. 21.
- 44 ი. ცინცაძე, ალექსი იველევის 1650-52 წწ. იმერეთის სამეფოში ელჩობის საანგარიშო აღწერილობა („მუხლობრივი აღწერილობა“), თბ., 1969; მისივე, ტოლოჩანოვის იმერეთში ელჩობის მუხლობრივი აღწერილობა 1650-52 წწ., თბ., 1970; Полневктов М. А., Европейские путешественники XIII-XVIII вв. по Кавказу, Тифл., 1935.
- 45 Посольство стольника Толочанова и дьяка Иевлева в Имеретию 1650-1652 гг., მ. პოლიევქტოვის გამოცემა, თბ., 1926, გვ. 79.
- 46 იქვე.
- 47 იქვე.
- 48 ს. ყაუხჩიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 24; Г. Мchedlidze, Гелатская академия наук, история и современность, Кутаиси, 2005, гв. 29-36.
- 49 ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 330-331.
- 50 ს. ყაუხჩიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 14-15; ლ. მენაბდე, ძველი ქართული მწერლობის კერები, ტ. I, ნაკ. II, თბ., 1962, გვ. 532; რ. მეტრეველი, დავით აღმაშენებელი, მეფე თამარი, თბ., 2002, გვ. 341.
- 51 დავით V 1155 წ. ბერად შედგა, როგორც ზემოთაც ითქვა, დანიელის სახელით.
- 52 თ. ჟორდანია, ქრონიკები, I, 144.
- 53 იქვე.
- 54 თ. ჟორდანია, ქრონიკები, II, გვ. 412.
- 55 ამგვარადაა „მეორე ცა“ შესული ს. ყაუხჩიშვილისა და მზ. შანიძის გამოცემულ ტექსტებში (იხ. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 329; ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, თბ., 1992, გვ. 174).
- 56 თ. ჟორდანია, ქრონიკები, I, გვ. 202.
- 57 იქვე.

- 58 ბ. ლომინაძე, გელათი, თბ., 1955, გვ. 22.
- 59 გელათის სამონასტრო კომპლექსის ხუროთმოძღვრებისა და მხატვრობის შესახებ იხ. შ. ამირანაშვილი, *История грузинского искусства*, т. I, М., 1950; В. Беридзе, *Архитектура Грузии*, М., 1948; გ. აბრამიშვილი, პ. ზაქარაია, ი. ციციშვილი, *ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორია*, თბ., 2000. გელათს დავით აღმაშენებელმა სამეფო საძვალის ფუნქცია დააკისრა (ადრე ასეთი საძვალე ბედიის მონასტერი იყო). აქ დაიკრძალა გიორგი მწიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელი (გარდ. 1118 წ.), დავით IV აღმაშენებელი (1125 წ.), დემეტრე I (1156 წ.), დავით V (1155 წ.), გიორგი III (1184 წ.), თამარი (1213 წ.), გიორგი ლაშა (1223 წ.), მეფე რუსუდანი (1245 წ.), დავით VI ნარინი (1293 წ.), ვახტანგ II (1293 წ.), დავით IX (1360 წ.), ბაგრატ VI (იმერეთში – ბაგრატ II) (1478 წ.). აქვე არიან დაკრძალული იმერეთის მეფეები, დასავლეთ საქართველოს კათოლიკოსები (ევდემონი – 1758 წ., ზაქარია – 1659 წ., იოსები – 1776 წ.), გელათის ეპისკოპოსები, გელათის წინამძღვრები; წმ. გაბრიელ ქიქოძე (1896 წ.), ზაქარია გაბაშვილი (1782 წ.) და სხვ.
- 60 ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 330.
- 61 იქვე.
- 62 რ. მეტრეველი, დავით აღმაშენებელი, მეფე თამარი, გვ. 340.
- 63 შ. ნუცუბიძე, ქართული ფილოსოფიის ისტორია, ტ. I, გვ. 433.
- 64 შ. ნუცუბიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 438; შდრ. ბ. ჯავახია, ანტიკურობიდან შუა საუკუნეებისაკენ (დასავლეთი ევროპა, ბიზანტია, საქართველო), თბ., 2005, გვ. 109.
- 65 შ. ნუცუბიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 438.
- 66 იქვე, გვ. 440.
- 67 შ. ხიდაშელი, იოანე პეტრიწი, თბ., 1956, გვ. 4; ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. II, თბ., 1983, გვ. 298-300. იოანე პეტრიწი თავის შრომაში „განმარტებაჲ პროკლესათჳს დიადოხოსისა და პლატონურისა ფილოსოფიისათჳს“ საგანგებოდ ამბობს: „მე რაჲვე თანსიყვარული და შენევნაჲ მჩუენებოდა მათგან (თანამემამულეთაგან – რ. შ.) ... ვფუცავ სურვილსა, რომელ ენამცა ენისადა გამენყო და ხედვაჲმცა ფილოსოფოსთა განცდისა მეარისტოტელურა“.
- 68 შ. ხიდაშელი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 26.
- 69 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 312.
- 70 ნიშანდობლივია, რომ ბიზანტიაშიც უმაღლესი სკოლის ხელმძღვანელს ეწოდებოდა „διδάσκαλος τῶν δεινῶν“ („დიდასკალოს ტონ დიდასკალონ“).
- 71 იხ. ექ. თაყაიშვილი, ხელმწიფის კარის გარიგება, თბ., 1920.
- 72 ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, თბ., 1965, გვ. 90.
- 73 ექ. თაყაიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. XXXII.
- 74 ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, თბ., 1965, გვ. 90.
- 75 იქვე.
- 76 ტერმინი „მოძღვართმოძღვარი“ შემდეგ საუკუნეებშიც მოიხსენიება. ასე მაგალითად, XIII საუკუნის (დავით ნარინის დროის) ე. წ. საბანელას დავთარში („არცა ვისგან რა ეწყინებოდეს, არცა მოძღუართ-მოძღუართა და წინამძღუართაგან და ძმათაგან“), იმავე დროის გელათის ერთ-ერთ სიგელში („და მოწმობითა დიდისა მოძღუართ-მოძღუარისა, დავითის მწირველისა ანტონისათა...“), XIV საუკუნის სიგელში გელათის მოძღვართმოძღვარი საბა არის მოხსენიებული, XV საუკუნის (1495 წ.) გელათის გუჯარში („... ექვსი მღვდელი და მოძღუართ-მოძღვარი ჟამსა გვინირავდეს“), 1502 წლის გელათის სიგელში მოიხსენიება „დიდისა მონასტრისა მოძღუართ-მოძღუარი ილარიონ...“ მოძღვართმოძღვარი ილარიონი სხვა სიგელებშიცაა დამოწმებული. 1527 წლის გელათის სიგელში მოიხსენიება მოძღვართ-მოძღვარი მანასე („დიდისა ტაძრისა მოძღუართმოძღუარო მანასე და წინამძღვარო მაკრე“). მოგვიანებით, მოძღვართმოძღვარმა დაკარგა პირვანდელი (რექტორის – სასწავლო ცენტრის ხელმძღვანელი) მნიშვნელობა და ამ სახელწოდებით რიგითი სამღვდელო პირებიც მოიხსენიებინან. მოძღვართმოძღვარს გელათის გარდა, საქართველოს სხვა კუთხეებშიც ვხედავთ. საქართველოს დაშლის შემდეგ ყოველ სამეფოს თუ სამთავროს თავისი მოძღვართმოძღვარი უნდა ჰყოლოდა (ე. თაყაიშვილი). განათლებამიღებული მთავარი წინამძღვარი მონასტრისა, სადაც სკოლა არსებობდა, როგორც ჩანს, მოძღვართმოძღვრად იწოდებოდა.
- 77 თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, I, გვ. 241; კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, თბ., 1980, გვ. 243. არის მოსაზრება (ი. ლოლაშვილი), რომ არსენ იყალთოელი XII საუკუნის დასაწყისში (რუის-ურბნისის კრებამდე) ჩამოვიდა და შიომღვიმის მონასტერში დაიწყო მოღვაწეობა. თუმცა ამით არ გამოირიცხება, რომ არსენ იყალთოელი ერთ-ერთი პირველი მოძღვარი იყო გელათის აკადემიისა.
- 78 შ. ნუცუბიძე, ქართული ფილოსოფიის ისტორია, I, გვ. 450; Г. Мчедлидзе, *Гелатская Ака-*

დემია ნაუკ, ისტორია ი სოვრემენნოსტ, კუტაისი, 2005, გვ. 39-41.

⁷⁹ შ. ნუცუბიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 451.

⁸⁰ მრავალმხრივ განათლებულ საქართველოს მეფეს თავისი დამხმარე ხელი შორს გაუწვდენია საზღვარგარეთული სავანეებისათვის: „... აღავსო ზღუა და ხმელი ქუელის საქმემან მისმან, რამეთუ ლავრანი და საკრებულონი და მონასტერნი არა თუ თვსთ ოდენ სამეფოთა, არამედ საბერძნეთისნიცა, მთანმიდისა და ბორღალეთისანი, მერმეცა ასურეთისა და კპრისა, შავისა მთისა, პალესტინისანი, აღავსნა კეთილითა, უფროსლა საფლავი უფლისა ჩუენისა იესო ქრისტესი, და მყოფნი იერუსალიმისანი თვთოფერთა მიერ შესანირავთა განამდიდრნა. კუალად უშორესცა ამათსა: რამეთუ მთასა სინასა... აღაშენა მონასტერი, და წარსცა ოქრო მრავალათასეული, და მოსაკიდელნი ოქსინონი, და წიგნები საეკლესიო სრულებით, და სამსახურებელი სინმინდეთა ოქროსა რჩეულისა“ (ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 352-353).

⁸¹ ს. ყაუხჩიშვილი, გელათის აკადემია, თბ., 1948, გვ. 15.

⁸² ს. ყაუხჩიშვილი, მასალები იოანე პეტრიწის „განმარტების“ წყაროთა შესწავლისათვის, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, თბ., 1941, 8; მისივე, გელათის აკადემია, გვ. 15-18.

⁸³ ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 331.

⁸⁴ იქვე.

⁸⁵ ს. ყაუხჩიშვილი, გელათის აკადემია, გვ. 34.

⁸⁶ მ. სააკაშვილი, ა. გელაშვილი, საქართველოს მედიცინის ისტორია, ტ. III, ნაწილი I, თბ., 1956, გვ. 57.

⁸⁷ იქვე, გვ. 58. შდრ. Г. Мчедлидзе, Гелатская академия наук, история и современность, гв. 47-49.

⁸⁸ ვ. ჩაკვეტაძე, გელათის აკადემია, გვ. 32.

⁸⁹ თ. ჟორდანი, ქრონიკები, I, გვ. 241.

⁹⁰ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბ., გვ. 251.

⁹¹ მატიაწე ქართლისა, ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 291.

⁹² კ. კეკელიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 253.

⁹³ იქვე, გვ. 243-246.

⁹⁴ იქვე, გვ. 331.

⁹⁵ ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი, ქართლის ცხოვრება, II, თბ., 1959, გვ. 136.

⁹⁶ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 95.

⁹⁷ თ. ჟორდანი, ქრონიკები, II, გვ. 108.

⁹⁸ იქვე.

⁹⁹ თ. ჟორდანი, ქრონიკები, II, გვ. 109.

¹⁰⁰ იქვე.

¹⁰¹ იქვე.

¹⁰² იქვე.

¹⁰³ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, 321.

¹⁰⁴ წიგნების გადანერის საქმეს განსაკუთრებული ამაგი დასდეს კათოლიკოსებმა ევდემონ ჩხეტიძემ (1557-1578 წწ.) და ექვთიმე საყვარელიძემ (1578-1616 წწ.) („ჩხეტიძე ევდემონ... რომლისა ბრძანებითა გათავდა წ-ა ესე თუე ოკტომბერი ყოვლითურთ სრული დიდებულსა საყდარსა გელათს“...).

¹⁰⁵ Описание памятников древности в некоторых храмах и монастырях Грузии, составленная по высоч. повел. проф. С.-Пб. университета Н. Кондаковым, С-Пб., 1890, стр. 4.

¹⁰⁶ ბ. ლომინაძე, გელათი, გვ. 33-34; Н. А. Аладашвили, Г. В. Алибегашвили, А. И. Вольская, Живописная школа Сванети, თბ., 1893. შემორჩენილია თევდორეს მიერ მოხატული ტაძრების (იფრარის „თარნგზელი“, კვირიკესა და ივლიტეს ეკლესია (ლაგურკა) კალაში, წმ. გიორგისა – ნაკიფარში) კედლები. ეს მოხატულობა ნათლად წარმოაჩენს XII საუკუნის ქართველი მხატვრების სტილს, ფერწერის მანერასა და იკონოგრაფიას. თევდორეს მიერ შესრულებულ ამ მხატვრობასთან ახლოს დგას სოფელ წვირმის მაცხვარიშის ეკლესიის მოხატულობა. აქ ფეოდალები ხმალს აბამენ (ე. ი. მეფედ აკუთრებენ) დემეტრე I-ს, ანგელოზი კი გვირგვინს ადგამს თავზე. მხატვრულ-სტილისტური ანალიზის საფუძველზე დაშვებულია შესაძლებლობა თევდორეს მონაწილეობისა (XII საუკუნის პირველი ნახევრის მხატვართან მიქაელ მაღლაკელთან ერთად) ამ ტაძრის მოხატვაში (გ. ალიბეგაშვილი).

¹⁰⁷ ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 330.

¹⁰⁸ ვ. სილოგავა, ანდერძი დავით აღმაშენებლისა შიომღვიმისადმი, თბ., 2003, გვ. 128 (მუხლი 85).

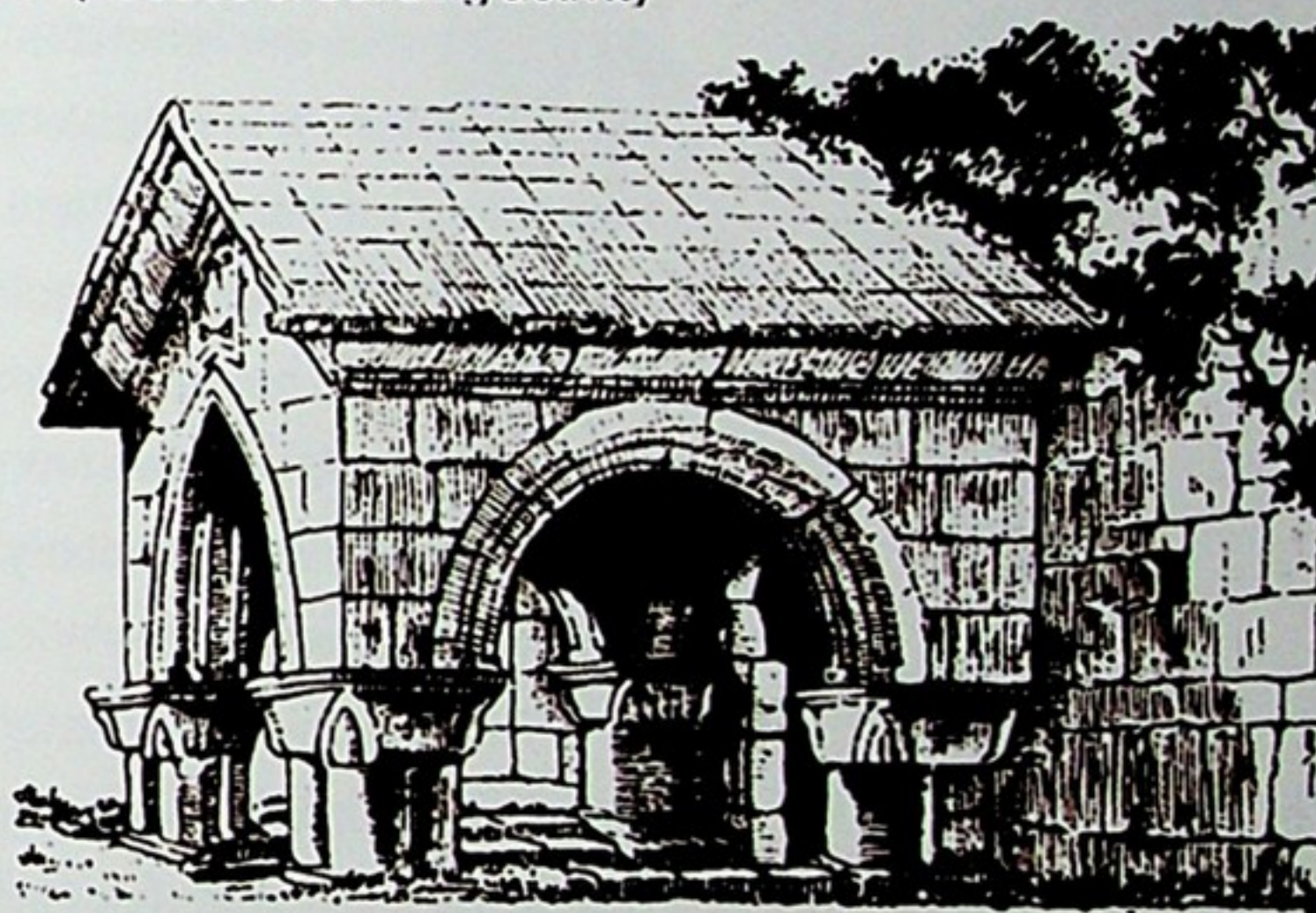
¹⁰⁹ ბ. ლომინაძე, გელათი, გვ. 67.

GELATI

A SECOND JERUSALEM AND A NEW ATHENS

Early in the 12th century, David the Builder (1189-1125), king of already independent, economically strengthened Georgia, decided to build a distinguished church near Kutaisi (the then capital of the country). The construction of the church commenced at Gelati - a flawless and beautiful site. The king envisioned this church as surpassing anything that been done before..." The king, who directed the construction personally and even took part in some episodes of building activity consecrated the church to the Holy Mother of God. The construction lasted for twenty-five years and the church was completed in 1130, in the reign of Demetre I (1125-1156).

Most important is the fact that, in parallel to the building of the Gelati church, David the builder founded in the same period, a higher school – an institution of university type, conventionally called academy in the scholarly literature. We shall briefly touch on the antecedents that allowed the consummation of this great undertaking (with due account of David the Builder's great effort).

The first major educational centre in Georgia was set up in Georgia at the turn of the 3rd-4th centuries. This was the higher school of rhetoric (Colchian academy) founded in the city of Phasis, Colchis. The Greek philosopher Themistios (317-388) notes proudly that he and his father Eugenios received education at the rhetorical school of Colchis. Themistios praises the founder of the school, calling him "wise" and "good". He points out that at this school they did not teach shooting arrows and spears and horsemanship – as was practised by the neighbouring barbarians - but the art of rhetoric. According to Themistios, the Colchian school of rhetoric did not differ from Greek and Roman schools in its trend and content of instruction. Along with philosophy and rhetoric, the curriculum here included literature, the basics of law, astronomy, music and elements of mathematics. Colchians, graduates of this school, had distinguished themselves in eloquence at Greek festivals.

The spread of Christianity and its proclamation as the state religion contributed to the setting up of educational institutions at churches and monasteries, and hence the development of the system of education. The schools at churches and monasteries in the 5th-7th centuries were primary and their purpose was to train ministers of the church. The main subject of instruction here was the Holy

Scripture. It was the same in later centuries too. It is not fortuitous that we find buildings at the monasteries of Opiza, Oshki, Shatberdi, Berta, Khandzta, etc., designed for the schools (seminaries) attached to these monasteries.

Significantly enough, Georgians acquainted themselves with the Byzantine system of education - their school at which many Georgians received Greek education. The large-scale activity, undertaken by Grigol Khandzteli, development of hagiographic literature, translation activity spread of philosophical knowledge - all this created a firm foundation for the progress of enlightenment.

In the 10th-11th centuries educational centres were established beyond Georgian borders. There seems to have been more possibilities at those centres for cultural activity (primarily intellectual potential and guaranteed security). Major educational and scholarly work began at the Iviron monastery on Mount Athos in the last two decades of the 10th century (980-983). The distance from Georgia was no obstacle to this centre establishing close relationship with the Georgian world. It was actually a Georgian academy on Athos, founded by Ioane and his son Euthymius the Athonites. Great was the contribution of Giorgi the Hagiorite to the monastery. It is notable that three hundred Georgian monks flourished at the monastery on Mt. Athos and many of them engaged in literary, educational and cultural activity under the guidance of Euthymius the Athonite. Euthymius' work in the cultural and monastic arena was continued by Giorgi the Hagiorite. The school on Mt. Athos served as a link of Georgia and her culture with abroad. It turned into a solid literary and scholarly institution linking Georgia with culturally advanced countries of the time.

The Georgian monastery in Petritsoni (Bachkovo) Bulgaria was of special importance for Georgian education and culture. It was founded in the 11th century (1083) by the Georgian Grigol Bakuriani, the Great Domestic (commander-in-chief) of the western provinces of Greece. The Typicon of the Georgian monastery of Petritsoni, written in Greek and Georgian, had come down to us. The monastery was designed for Georgians. The Petritsoni educational centre was headed by Ioane Petritsi (Petritsoneli), an outstanding philosopher of his time. A theological seminary was opened at Petritsoni for training the youth. The seminary trained staff for scholarly work that flourished at the Petritsoni Academy. A special, so-called Petritsoni literary school took shape at the Petritsoni monastery, introducing an Hellenophile trend. Ioane Petritsi set Georgian scholarly thought on the road of national development. In general, the Petritsoni educational centre paved the way to raising higher education in Georgia to a new stage.

The Georgian monastic colony on the Black Mountain (in the monastery of Symeon the Wonderworker near Antioch) was engaged in major cultural-educational work. Up to sixty Georgians flourished here in the 12th century. Eprem Mtsire, superior of Kastana church nearby, contributed to Georgian activities in the cited monastery. It should be noted that a literary-grammatical school was formed on the Black Mountain through the endeavours of Eprem Mtsire and Ioane Parnakeli. The school played a significant role in Georgian literature.

In the 11th century, the Georgians built the Monastery of the Cross near Jerusalem (Prokhore from Shavsheti is named as the builder of the monastery).

Up to eighty Georgians rallied to the monastery. The Georgian King Bagrat IV (1027-1072) and his mother Queen Mariam granted material support to the monastery. Large-scale literary activity started here, including intensive copying of books. The monastery turned into a centre of Georgian literature in Palestine.

It should be noted that in the 11th-12th centuries Georgians flourished in other monasteries of Palestine as well, contributing to the development of Georgian culture and literature.

Early in the 11th century feudal Georgia united politically. However, the country faced many difficulties, such as big feudal lords bent on internal separatism, the reactionary wing of the church, the fight against foreign enemies (Byzantium, the Seljuk Turks). By the 12th century the country grew strong politically and economically (agrarian, financial, military, church and judicial reforms were carried out). The strong country needed corresponding education and culture. From early times Georgia had boasted high cultural (architecture, gold-smithing, music, hymnography) and educational (school of rhetoric at Phasis, schools attached to monasteries) traditions. But when the country fought various enemies, the development of these traditions was somewhat hampered.

Early in the 12th century a favourable environment was created in Georgia for the spiritual development of the people; cultural construction was given green light. Real preconditions were created for the establishment of a centre of higher education, via a high-educational institution.

David IV the Builder, the king who really united all Georgia (his title was; King of the Abkhaz, the Georgians, Rans, Kakhis, Armenians, Shirvanshah and Shahansha") being considered a great champion of Christianity ("Sword of the Messiah") in the Near East, took upon himself the launching of a new stage. He was considered a great erudite of his time.

Finding the country ready by its political and economic level and theoretical knowledge, David the Builder "conceived the idea of building a monastery"¹. Building of a monastery implied the necessary setting up of an educational establishment or higher school whose task was defined as "learning of all that was of value, for the teaching of knowledge". The claim was high, and its implementation would accordingly be difficult. The king specially chose a site for building the monastic complex: Gelati, situated near the then capital of Georgia Kutaisi. The place stood out for its picturesqueness, lying on the left bank of the Tsqaltsitela, with a hilly terrain rich in woods and immersed in greenery. In parallel with the building of the monastery, the Gelati academy – a university type institution – was set up there.

One structure (now in ruins) stands out in the Gelati monastic complex – a long hall with window vaults and additional facilities. This has proved to be a remnant

¹ This and the following quotations are borrowed from Katharine Vivian's translation, "The Georgian Chronicle", Amsterdam, 1951, pp. 13-14.

of the academy building. The building was put up for an educational purpose. It is of secular-civic style. The floor is solid; the desks along the walls were designed for students. The shelves built in the walls were used for keeping the training aids. The place assigned in the middle of the hall (table and seat) was for the lecturer. The main facade of the educational centre (academy) looked westward, facing the village. The main entrance of the building appears to have had an arched roof. In a word, the building of the academy was considered a good structure in its day.

David's historian stresses the purpose assigned by the Georgian king to the new educational centre: for it to become "a second Jerusalem of all the East for learning" and "a second Athens". Thus, the task was very important: Gelati was to combine all the values possessed by Jerusalem (faith – foundation and centre of Christianity) and by Athens (centre of wisdom, secular-philosophical science and education); here there were known higher schools, and Gelati academy (university) was to become their successor but excel them.

Thus, David the Builder's goal was clear: to turn Gelati into a cultural-educational and instruction and scholarly centre of high level. Gelati academy must have been established in 1106-1110, i.e. before the completion of the building of the church of the Mother of God. The building of the education centre had already been completed by this time. A fresco of the church of the Mother of God, dating from the 16th century, provides interesting evidence on the history of the church. Depicted on the north wall is the builder of the Gelati monastic complex and its renovators: David the Builder, standing out with his height among the other figures; in one hand he holds a scroll and in the other a model of the church of the Mother of God. Here is an inscription: "The Great and distinguished among kings, his memory will live on for all time. Amen". Catholicos Evdemon Chkhetidze of western Georgia, King Bagrat III of Imereti, Queen Elene (Bagrat III's spouse), King Giorgi of Imereti, son of Bagrat, Queen Rusudan (spouse of Giorgi, son of Bagrat); depicted between King Giorgi and Rusudam is their minor son Bagrat.

The Gelati academy needed an appropriate staff. The king of Georgia looked for learned men - scholars not only in Georgia but abroad as well. David set high criteria for the selection of scholars. The necessary condition was special piety and goodness, with perfection and abundance of spiritual and bodily virtues". The kings efforts were crowned with success, for ..." he assembled men of upright life adorned with every virtue". Thus, most prominent men of Georgian scholarship and culture rallied to the Gelati academy. This enhanced the importance and authority of this cultural and educational seat. The eminent Georgian scholar and poet Ioane Shavteli, in his poem "Abdulmesiani", lavished praises on Gelati, placing it on a par with Rome and Hellas.

As noted above, the Gelati academy was a university-type institution – the first higher educational centre of mature feudalism. Created on the basis of real demand, it gave rise to the ideological movement that paved the way for Georgian (Eastern) Renaissance.

The setting up of higher educational centres, or university-type academies meant paving the way for Renaissance ideas

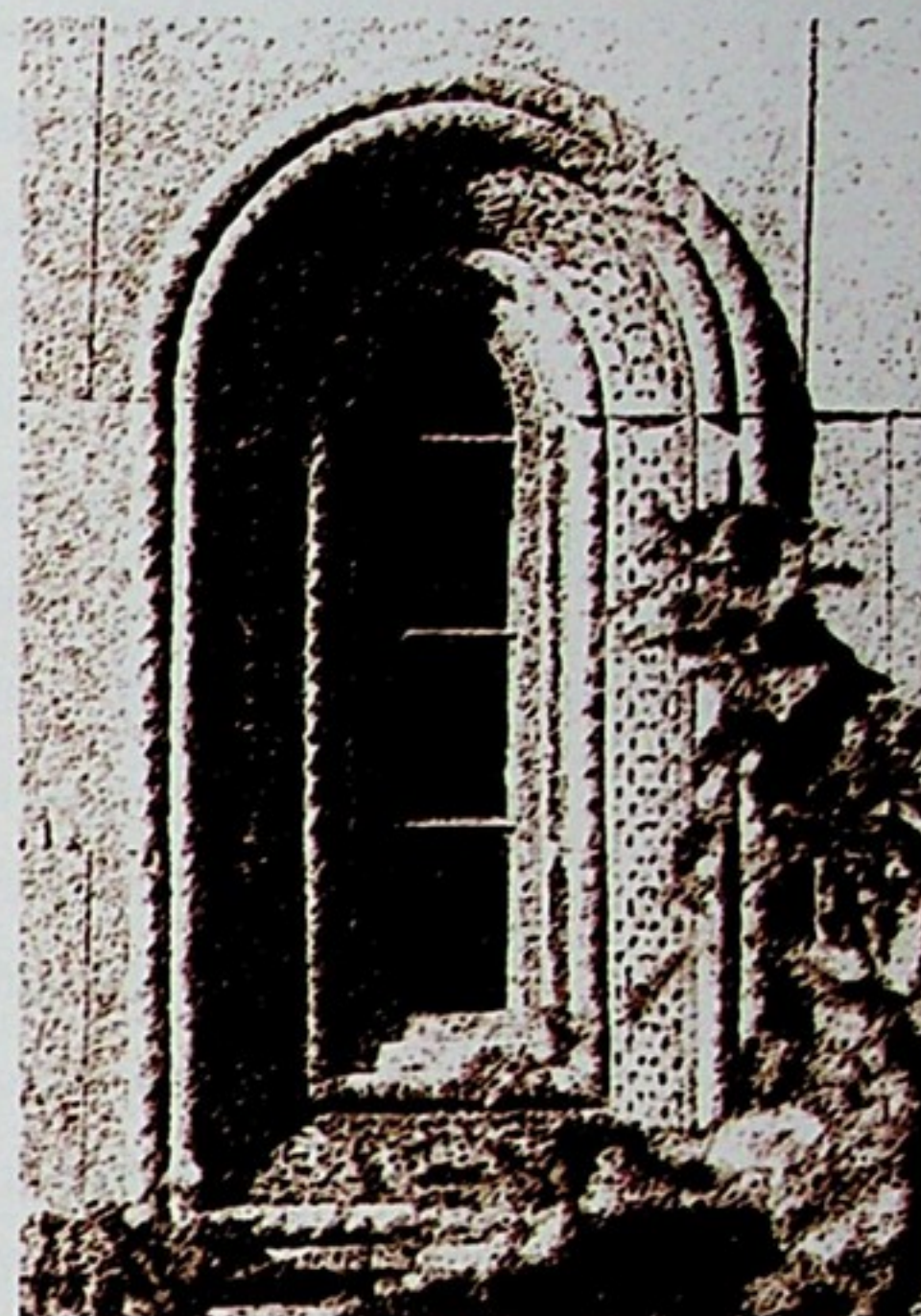
(it is noteworthy that the influence of Athens is obvious everywhere). In scholarly opinion, the fact of the imitation of Renaissance movement from the East is attested by the establishment of higher educational schools. From the area of the crossing of cultures (Syria, Palestine) it spread to the East – to Baghdad, and to the West – to Byzantium and even to Italy (the Florentine academy).

The Gelati academy was a product of the times, meeting the demands of the period. Ioane Petritsi, who was invited from abroad by David the Builder, arrived at Gelati academy in the first decade of the 12th century. Being earlier harassed by reactionary church circles, Ioane Petritsi, enjoying the king's support, successfully continued his scholarly-philosophical work at Gelati. A profound erudite, devoted to the country, filled with spiritual and bodily virtues, Petritsi became the head of the academy. Structurally the academy was directed by a rector, *modzghvartmodzghvari* or "teacher of teachers". The existence of the institution of "teacher of teachers" per se, the high honour and real status a person of this position enjoyed point to the significance and special purpose of the Gelati academy in the Georgian state.

Modzghvartmodzghvari means "teacher of teachers and "scholar of scholars". In the course of time this term suffered transformation. In Georgian sources *modzghvartmodzghvari* is referred to in different contexts. These documents are largely connected with the Gelati monastery, and *modzghvartmodzghvari*, being the office of bishop, was at the same time rector of the Gelati academy. Significantly enough, he was invited to the meeting of the royal council together with his pupils (presumably these pupils were scholars too). The king meets the *modzghvartmodzghvari* at the edge of the carpets. In contrast to this, upon the entry of the catholicos, the king "walks one third of the carpet", and following the greeting, the *modzghvartmodzghvari* stands next to the king, to his right. Obviously the *modzghvartmodzghvari* was superior to the *Chqondideli* and the catholicos of Kartli and Western Georgia (Abkhazia), accordingly, his rank was higher.

Distinguished among the scholars who flourished in Gelati was the writer and hymnographer Arsen Iqaltoeli. He arrived from Byzantium in 1114 and is referred to in the sources as Vachesdze. Hailing from Iqalto, he received education in Byzantium. His teachers were Michael Psellus and John the Nomophylax. For some time Arsen carried on scholarly work on the Black Mountain under Eprem Mtsire's guidance. Arsen arrived in Georgia together with Teopile the Hieromonk and Ioane Tarichisdze. He took up an academic post at Gelati, where he translated the *Great Nomocanon*.

The Gelati Academy was built on the principles of the academies existing at the time abroad (especially the Mangana Academy near Constantinople). There was an acute struggle at Constantinople Academy between conservative and Renaissance trends. Arsen Iqaltoeli was a follower of John Xiphilinus' ideas (Aristotelianism), while Ioane Petritsi followed the line of Michael Psellus and John Italus (Neoplatonism). The education system of the then Georgia gave preference to secular philosophy. Hence Ioane Petritsi became the ideal founder of the

Georgian Renaissance. A definite conceptual opposition is felt between these two major philosophers (Ioane Petritsi and Arsen Iqaltoeli). Perhaps this was the reason why Arsen Iqaltoeli left Gelati and moved to Eastern Georgia where he set up an academy at Iqalto, directed by him. There obviously must have been many other educational centres in medieval, powerful centralized Georgia but, unfortunately, no evidence has survived about them. Of such seats of higher education tradition mentions Gremi.

Instruction at the Gelati academy was built on the principle of trivium-quadrivium, i.e. seven basic subjects were taught here: geometry, arithmetic, music, rhetoric, grammar, philosophy and astronomy. According to Ioane Petritsi's conception, trivium (geometry, arithmetic, music) constituted the indispensable initial stage of theological education. Quadrivium: rhetoric, grammar, philosophy and astronomy are a further higher stage.

The hospital, mentioned by David the Builder's historian immediately after the story of the founding of the Gelati academy, must have been built near the Gelati monastic complex. "David settled all questions of the revenues and sustenance of the inmates.

He used to visit them, encouraging them to have patience; he gave the inmates as much gold as they needed and admonished those in charge of them."

Until 1122 David's royal residence was in Kutaisi (Tbilisi had so far not been incorporated), hence the hospital built by the king must have been close to Kutaisi. It is conceivable that David built the hospital at Gelati and it became part of the monastic and educational complex, which gives ground to assume medical instruction to have been part of the curriculum of the Gelati academy. This assumption is buttressed by the fact that Ioane Petritsi had solid knowledge of medicine and treatment of patients. It should also be borne in mind that Ioane Petritsi translated Nemesius' *On Human Nature*, considered to be one of the best textbooks for the mastery of medicine. Thus, it may be conjectured that medicine was taught at the Gelati academy, with the hospital serving as a base for practical study.

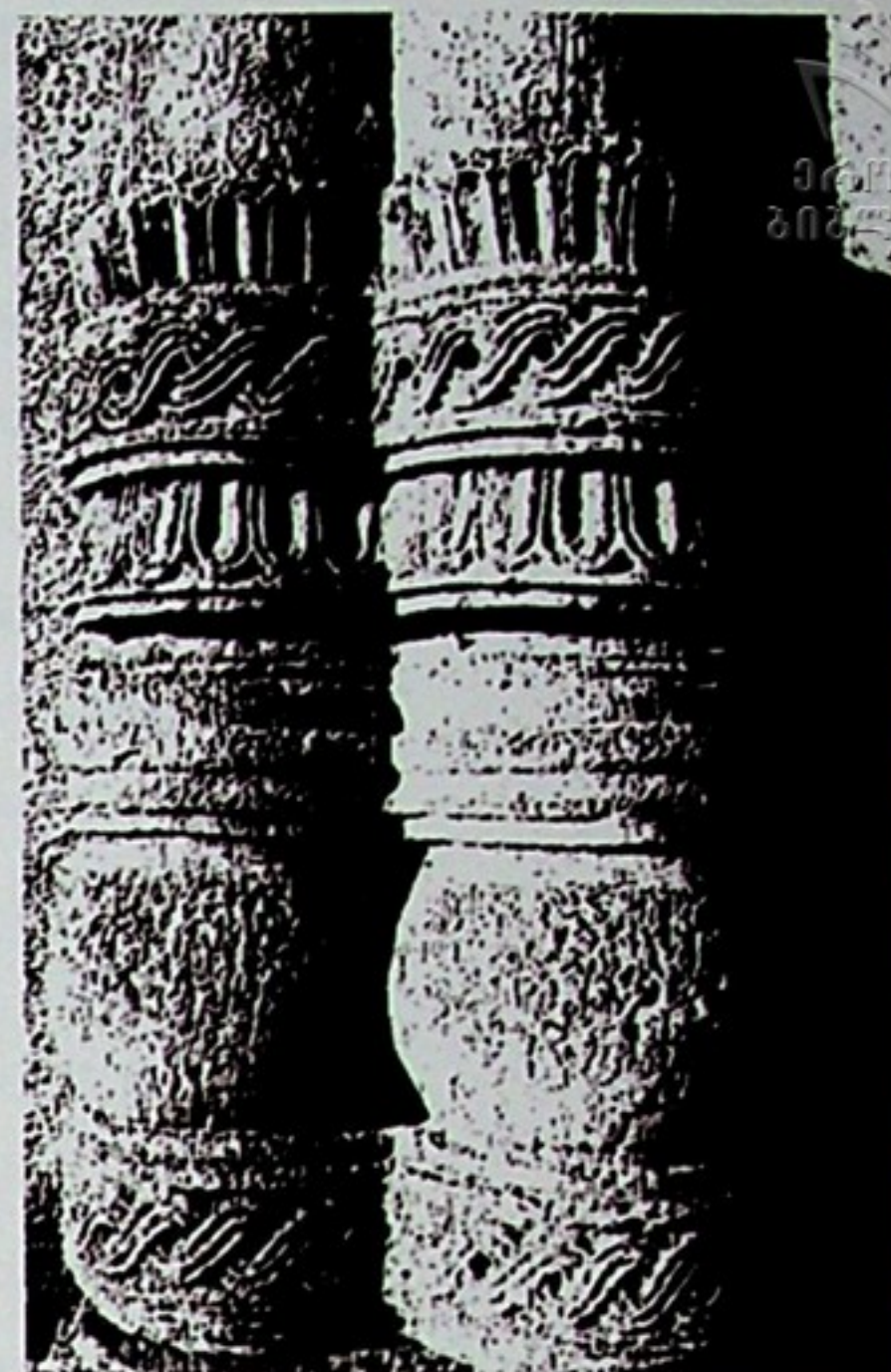
Next to the entrance to the Gelati academy, on the third floor there is a room that had no roof. It was apparently used at night for the observation of planets. According to the evidence of local residents, on "Dokhore" mountain, in the environs of Gelati, there stood a tower (now in ruins) from where the stars were observed.

Thus, the Gelati higher-educational school/academy was on a par with the university of the period, conforming to the standards of the time both in instruction of the obligatory subjects and the high level of the lecturers (teachers). Along with Ioane Petritsi and Arsen Iqaltoeli, we find outstanding figures of the time on the staff of the academy: Eprem Mtsire, Ioane Tarichisdze, Teopile the Hieromonk, Iezekieli, and others.

Along with curricular subjects, literature was developed at the Gelati academy, and translation activity was encouraged. Designing

manuscript books, miniatures, beautiful calligraphy, diverse ornaments and refined miniature painting, and fine arts flourished. Whereas in the first half of the 17th century the dominant trend is striving for sculpturalness, in the subsequent period this wanes, being superseded by decorativeness (ornament). An example of this is the Khakhuli icon from Gelati (first half of the 12th century) – a unique specimen of world goldsmithing. The Gelati school of goldsmithing (in parallel to the Tbeti and Opiza schools) developed an independent monumental form in art. Specimens of Georgian goldsmithery were not inferior to their Byzantine counterparts, many of them occupying a significant place on world scale as well. The “Khakhuli Virgin” icon can be cited as an example, whose case was reveted at Gelati and whose artistic execution, quantity of enamel and treatment are considered to be unique. The well-known art critic and first honorary professor of Tbilisi University, Nikodim Kondakov believed that only the treasure of St. Mark’s church in Venice could compare with the Gelati monastery treasure (having in mind enamel items).

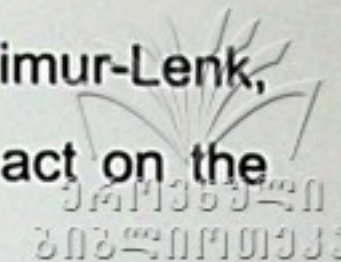
It may be assumed (such an assumption was made earlier too) that along with the school of goldsmithing, monumental (wall) painting was given much attention in Gelati, being the subject of special study. In the dome drum of the Gelati church, below the artistic compositions, there is an inscription, which refers to Simeon and Teodor. These are apparently Gelati artists. Simeon is referred to as “educator”. Obviously, he was the educator (teacher) of the artists. In general, monastic centres trained artisans in various fields. Hence it is but natural for the Gelati monastery and the academy attached to it to have trained artists. The above-mentioned Teodor /Tevdore is later referred to as “the king’s artist”. He painted quite a few churches.

Thus, as seen from the foregoing, life was in full swing at Gelati. Along with confessional activities, creative work was making progress, justifying the function of a successor to Athens and Jerusalem in the 12th-13th centuries.

Immediately upon founding the Gelati monastery, David the Builder made over the lands of Liparit (the estates of Argveti and Katskhi) that remained uninhabited to the Gelati monastery, with many other villages, thereby ensuring the servants of Gelati a living free of want. David continued to care for Gelati in the subsequent period too. “The Decree of David the Builder to Shio Mghvime” tells us about David’s order for the spoils gained in battles with the Seljuk Turks and “placed in keeping with Arsen and Ivane be sent by his son Demetre to the Gelati monastery. Neither did other kings overlook the Gelati monastery, and it grew into a major economic unit, owning many villages, hundreds of peasant households, vineyards, forests, mills, shops etc.

Gelati was exempted from episcopal and catholicos taxes. Its administration was autonomous. It acknowledged only the royal authority. The king intervened in its ecclesiastical affairs through his representative.

Georgia's political situation (the invasions of the Mongols and Timur-Lenk, the complex sociopolitical processes within the country) had an impact on the activity of the Gelati academy.

The political complications of the country brought about a decline of the economy, which was especially felt from the 15th century. The overall situation had a negative effect on the Gelati academy too. The break-up of the kingdom of Georgia (second half of the 15th century) accelerated the decline and diminishment of the academy.

On 23 November 1510 a numerous Ottoman army under the command of Selim invaded Imereti, ravaging and setting on fire Kutaisi and Gelati. The fire badly damaged the building of the Gelati academy. It was ultimately destroyed as a result of the inroad of a Lezgian marauding band (on 10 August 1759).

After the second half of the 16th century the Gelati academy ceased functioning. The institution of *modzghartmodzghvari* existed no longer. History has preserved the names of four of them: Antoni (13th cent), Saba (14th cent), Ilarion (first decade of the 16th cent) and Manase (the 1520s). Despite the abolition of the higher education centre, Gelati retained the function of guiding literary activity, though literary works were written less intensively. Mainly manuscripts were copied. Naturally enough, numerous manuscripts were preserved at Gelati, amazing many foreigners with their number and miniature treatment.

* * *

The significance of the Gelati educational and scholarly complex as the first university type – institution is enormous. David the Builder and the kings succeeding him paid great attention to education and culture and to the advance of art, taking practical steps towards establishing cultural contacts with various countries. The Gelati academy exerted a beneficial influence on these relations. David the Builder even built a separate house for the residence of foreign scholars, philosophers and poets. The Georgian king gave them material support and arranged receptions for them.

The Gelati academy was the product of a politically advanced, economically strong and culturally highly-developed country, demonstrating that education and culture in Georgia were on a par with the might of a united feudal state.

The fate of the Gelati academy (and accordingly that of Georgian education and scholarship) was analogous to the fate of the Georgian state. Georgia's decline was due to historical vicissitudes, which in turn caused the dwindling of scholarship and culture and put an end to the existence of the once renowned higher education centre.

Gelati performed its historic mission for the country by its advent as "another Athens and a second Jerusalem". When almost four hundred years had passed from the time Gelati academy ceased to exist and the question arose of founding a university, its initiators and primarily Ivane Javakhishvili, set 26 January

(8 February New Style) as the date of inauguration of the new institution. This is the day of remembrance of David the Builder. By this the founders underscored the fact that Tbilisi University is a successor to old Georgian traditions of education and culture – is a successor to the Gelati academy. Thus, the history of Georgian higher education and scholarship counts more than dozens of centuries.

P. S.

The Gelati academy has revived. On the initiative of the Most Holy and Beatific Ilia II, Catholicos-Patriarch of all Georgia. The Gelati Scholarly Academy was set up on 25 May 1995, which is engaged in highly fruitful and intensive activity.

წიგნში გამოყენებული ილუსტრაციების წყაროები:

ბუბა კუდავას, ლუარსაბ ტოგონიძის, დავით ცხადაძის ფოტოები;
ალბომი „გელათი“. არქიტექტურა, მოზაიკა, ფრესკები. თბ. 1982;
ალბომი „საქართველოს სულიერი საგანძური“. წგ. I. თბ. 2005;
Бакалова Е. Бачковската костница. София. 1977;
კორნელი კეკელიძის ხელნაწერთა ინსტიტუტის საარქივო ფონდი.

საგამომცემლო ჯგუფი

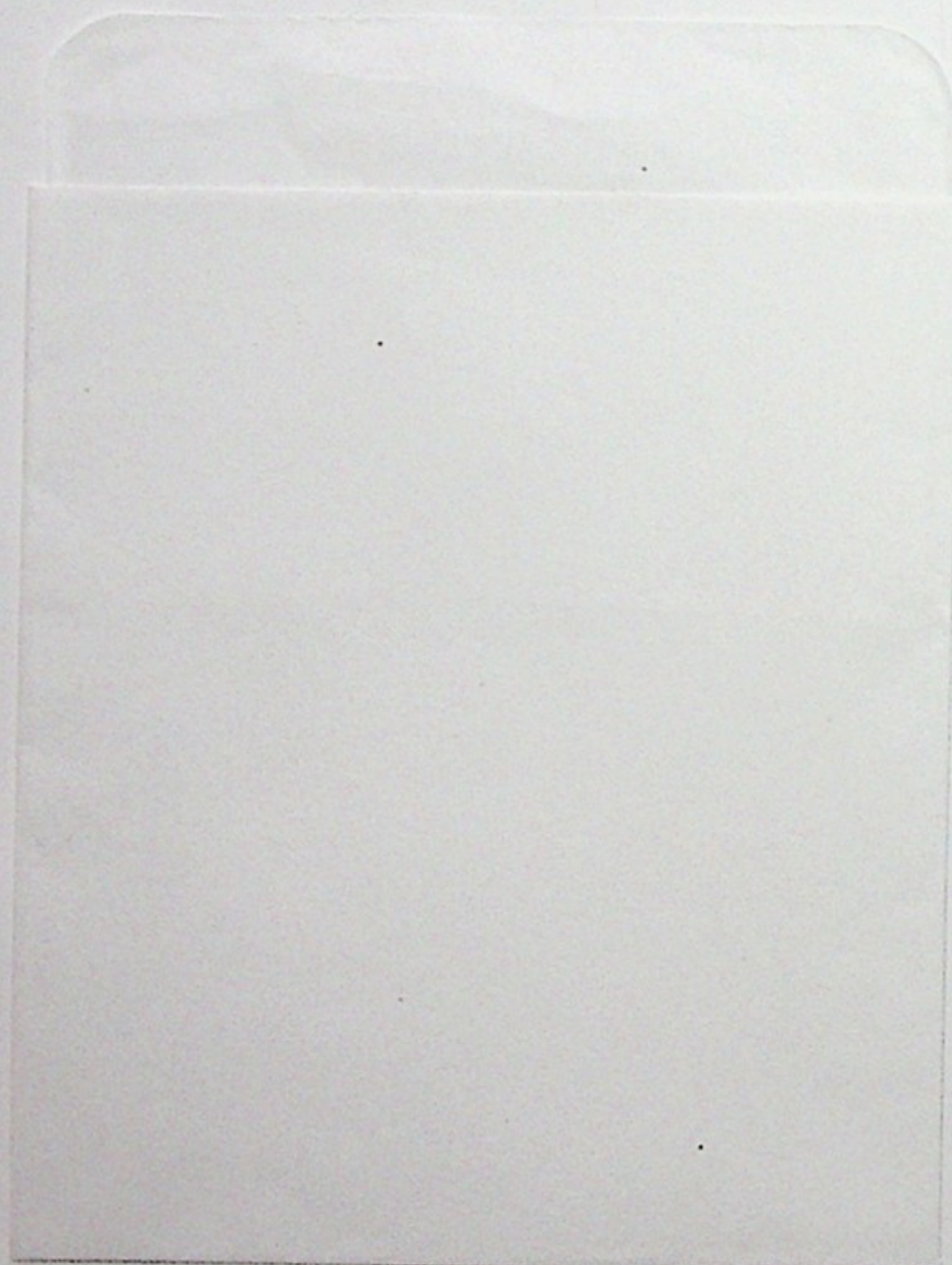
ეთერ ბაიდოშვილი
თამარ გეგია
მაია გურაბანიძე
ბუბა კუდავა
ვიოლა ტულუში
ნესტან ჯიოევი
ალექსანდრე ჯიქურიძე

Roin Metreveli

GELATI: A SECOND JERUSALEM AND A NEW ATHENS

ARTANUJI Publishers

Tbilisi 2006

გამომცემლობა არტანუჯი

0179 თბილისი, ილია ჭავჭავაძის გამზ. 17^ბ. 25-05-22, 91-22-83, 8(93) 25-05-22.

www.artanuji.ge artanuji@artanuji.ge

26.343
4
საქართველოს
საქართველოს

